

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1946

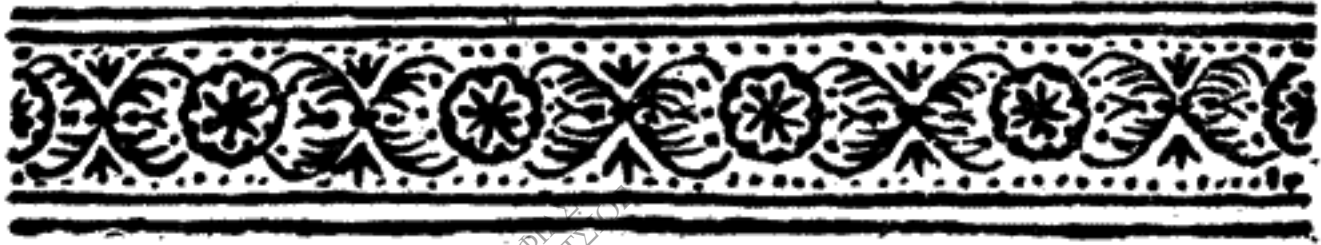
ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΛ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΚΑΛΒΟΥ

Ἐδίστασα πολύ νά δώσω τίς παρακάτω γραμμές σ' ἕνα τιμητικό τεύχος γιά τόν ποιητή, γιατί συναισθάνομαι πώς ρίχνουν περισσότερή σκιά παρά φῶς στή μορφή του, πού συγκεντρώνει στά χρόνια μας τόση δικαιολογημένη τιμή καί συμπάθεια. Βέβαια σ' ἕνα τεύχος τιμητικό πρέπει νά κυριαρχή ἡ ἀναγνώριση τῶν ἀξιών τοῦ προσώπου πού τιμᾶται, καί οἱ ἀτέλειες, τά τρωτά, πού ἀδύνατο νά μὴν ὑπάρχουν, νά ὑποδηλώνονται συγκρατημένα, γιά νά μὴ χαλοῦν τήν ἀτμόσφαιρα τοῦ ἑορτασμοῦ. Ἄν ἦταν νά τιμοῦμε μόνο τοὺς τέλειους καί τοὺς ἀψογούς (καί μέ ποιὰ κριτήρια;), πολύ σπάνια θά τιμοῦσαμε ἀξίες ἀνθρώπινες.

Ὡστόσο πιστεύω πώς τὰ τιμητικά τεύχη γιά ἱστορικά πρόσωπα, ὅπως τὰ καθόρισε ἡ παράδοση τῆς «Ν. Ἐστίας», εἶναι λιγώτερο μέσα πανηγυρισμοῦ γύρω ἀπό στημένα εἰδῶλα, καί περισσότερο συμβολές στό ξεκαθάρισμα τῶν ἰδεῶν μας γιά τίς πνευματικές μας ἀξίες, στήν καλύτερη, πλησιέστερη γνωριμία τους, πού, ἂν πολλές φορές λιγοστεύη τῆ φήμη καί χαμηλώνη τὸ πρόχειρο βάθρο ὀρισμένων προσωπικῶν ἀξιών, συχνά βοηθεῖ στό στερεώτερο καί μονιμώτερο ἀνέβασμα τῶν ἰδίων ἢ ἄλλων ἀξιών πού παραγνωρίστηκαν. Ὅσο γιά τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα πού ἀντιπροσωπεύουν τήν πνευματική ζωή, ἰδίως ὅσοι δέ ζοῦνε πιά, «ἄφοβοι καί ἀλυποὶ» καθὼς εἶναι μέσα στήν «παντοτινήν τους εἰρήνην», ὅπως χαρακτηρίζει τοὺς νεκροὺς ὁ Κάλβος, δέν ἔχουν οὔτε φόβο κανένα οὔτε ἀνάγκη ἀπὸ τίς κρίσεις μας. Οἱ ἰδέες γι' αὐτούς, ἂν χρειάζεται νά φρεσκάρωνται ἀπὸ καιρὸ σέ καιρὸ, εἶναι γιατί ἀποτελοῦν ἕνα βλέμμα στά βᾶθη τοῦ πνευματικοῦ ἑαυτοῦ μας, μιὰ ἐπέκταση τοῦ «γνώθι σαυτὸν» στήν ὁμαδική μας πνευματική ὑπόσταση. Κρίνοντάς τους κρίνουμε κυρίως τὸν ἑαυτὸ μας καί δείχνουμε πόσο εἴμαστε ἀξιοὶ νά τοὺς συνεχίσουμε.

Ἐξάλλου ἐλπίζω νά προσέξῃ ὁ ἀναγνώστης ὅτι οἱ παρατηρήσεις μου, περιορισμένες στή γλωσσική μέ τῆ στενή ἔννοια ἀποψη, ὅσο κι ἂν εἶναι συχνά δυσμενεῖς κ' ἐνισχύουν τήν ἀποψη πού κι ἄλλοι, καί κυρίως ὁ Γ. Ἀποστολάκης⁽¹⁾, ὑποστήριξαν, ὅτι ὁ Κάλβος δέν εἶναι μέγας ποιητής, δέν μπαίνουν ὡς τόσο στήν οὐσία τῆς ποιη-

τικῆς ἀξίας, πού εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τῆ γλωσσική τελειότητα, καί πού τήν ἀναγνώρισαν κριτὲς μέ βαθὺ ποιητικὸ αἶσθημα, ὅπως ὁ Παλαμᾶς⁽²⁾. Ὁ Κάλβος μέ τήν αὐστηρότερη ἀναζήτηση τῶν γλωσσικῶν καί ποιητικῶν ἀτελειῶν του δέν μπορεῖ νά κατεβαστῆ κάτω ἀπὸ τὰ πρῶτα σκαλιά τῆς ποιητικῆς ἀξίας, πού ὅσο κι ἂν εἶναι χαμηλά, πάντα εἶναι τόσο δυσκολόφραστα, ὅπως ὀρίζει ὁ Καβάφης, καί στέκουν τόσο ψηλότερα ἀπὸ τὸ πεζὸ ἐπίπεδο τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ἀκόμα καί τῶν πιὸ φωτισμένων κριτικῶν.

Οἱ ἀρχές τοῦ περασμένου αἰῶνα ἦταν μιὰ ἐποχὴ πολὺ δύσκολη γιά τοὺς Ἕλληνες ποιητὲς. Γλωσσικὸ ὄργανο καλλιεργημένο, πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά μιὰ ψηλότερη ποίηση, δέν ὑπῆρχε. Τὸ Βυζάντιο δέ μᾶς κληροδότησε καλλιεργημένη λογοτεχνικὴ γλῶσσα, πού κι ἂν ὑπῆρχε, ζήτημα εἶναι ἂν θά περνοῦσε τὸ ἀγεφύρωτο χάσμα τοῦ πνευματικοῦ μας ξεπεσμοῦ στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς σκλαβιάς. Ὑπῆρχε βέβαια καί τότε μιὰ κοινὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, πάντως μέ λιγώτερη συνοχὴ ἀπὸ τῆ σημερινή, πού μιλιούνταν μέ τοπικοὺς χρωματισμοὺς στά μεγάλα ἑλληνικὰ κέντρα. Μὰ ἡ γλῶσσα αὐτὴ δέν εἶχε ἀξιοποιηθῆ σέ λογοτεχνικά ἔργα ἐπιβλητικά, ὥστε νά χρησιμεύῃ ὡς ἀφετηρία μιᾶς λογοτεχνικῆς παράδοσης. Ποιητὲς στή ζωντανὴ γλῶσσα σὰν τὸ Χριστόπουλο δέν ξεπερνοῦσαν τὸ ἐπίπεδο τῶν στιχοπλόκων, καί γι' αὐτὸ ἡ συμβολὴ τους στή λογοτεχνικὴ ἀξιοποίηση τοῦ λαϊκοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου ἦταν μηδαμινή.

Ἡ πεζογραφία πάλι μέ τήν ἀδιάλλαχτη λαϊκὴ βάση πού τῆς ἔδινε ὁ Βηλαράς φαινόταν μέσα στό παντοδύναμο ἀρχαϊστικὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς πολὺ πρωτοποριακὴ—φουτουριστικὴ καί δέν ἐπλαισίωνε καθόλου ἐπικοινωνητικὰ τῆ νέα λογοτεχνικὴ προσπάθεια.

Ἔτσι τῆ μόνη ζωντανὴ λογοτεχνικὴ παράδοση τῆ σχηματίζαν τὰ προφορικὰ δημοτικὰ τραγοῦδια, πού τότε μόλις ἀρχισαν νά καταγράφωνται ἀπὸ τοὺς πρώτους συλλογεῖς Passon καί Fauriel. Δίπλα στό λίκνο αὐτὸ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς γλῶσσας ὀρθώνονταν ὁ αἰωνόβιος δράκος τῆς παραδομένης ἀπὸ τοὺς αἰῶνες πεζῆς γραφτῆς γλῶσσας τῆς ἐκκλησίας καί τῶν λο-

(1) Γ. Ἀποστολάκης, Τὰ τραγοῦδια μας, σ. 291 κ. ἔξ.

(2) Κ. Παλαμᾶς, Τὰ πρῶτα κριτικά. (Λ. Κάλβος).

γίων δασκάλων, τέρας πολυπρόσωπο, πού ὁ καθένας τήν τραβοῦσε πρὸς περισσότερο ἢ λιγώτερο ἀρχαιοστοική κατεύθυνση, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀρχαιομάθειά του. Κι ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ἀσυμβίβαστους γλωσσικούς ὀργανισμούς πρόβαλε ὁ Κοραΐς μὲ πρόγραμμα συμβιβαστικό, γιὰ μιὰ γλῶσσα «μῆτε πολλὰ ἐλληνίζουσιν μῆτε βαρβαρίζουσιν» καὶ σ' αὐτὴν ἀρχισαν νὰ προσχωροῦν οἱ μετριοπαθεῖς τῆς ἐποχῆς.

Μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση τί θῆκε ἕνας γεννημένος ποιητὴς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ δογματίσουμε α priori. Φέγγει στὰ μάτια μας τὸ παράδειγμα τοῦ Σολωμοῦ. Ποιητὴς μεγάλος, ἐρωτικός μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια τῆς λέξης, ὄχι ἐγκεφαλικός, δὲν μπορούσε νὰ ἐκφραστῆ οὔτε μὲ τὴν ὀλόκληρη ἀρχαίχουσα οὔτε μὲ τὰ κοραϊκὰ ἔμπλαστρα⁽¹⁾. Ἡ δροσιά καὶ φρεσκάδα πρῶτον τριαντάφυλλου, πού ἀναδίνουν μερικά ἀπὸ τὰ καλύτερα μικρά του ποιήματα, ἦταν ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ ἀποδοθῆ χωρὶς ὀλοζώντανη γλῶσσα. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ πὼς ἡ ποιητικὴ του δσφρηση δὲν τοῦδωσε καιρὸ οὔτε ἀναζητήσεις νὰ κἀνὴ ἀνάμεσα σὲ διαφορὲς γλωσσικὲς μορφές πρὶν καταλήξῃ στὴ ζώντανη γλῶσσα, ὅπως ἔκαναν καὶ ὁ Βαλαωρίτης καὶ ὁ Παλαμᾶς ἀργότερα. Εἶδε τὸ σωστὸ δρόμο μεμιάς. Ἀναγκάστηκε βέβαια νὰ παλέψῃ σκληρὰ μὲ τὸ ἀδοῦλευτο ὑλικὸ τῆς λαϊκῆς γλώσσας, γιὰ νὰ τὸ καταξιώσῃ πρῶτος αὐτὸς σὲ μέσο ἀνώτερης ἐκφρασης, καὶ νὰ καταναλώσῃ μὲγάλο μέρος ἀπὸ τὴν ποιητικὴ του ἀξία στὸν ἀγῶνα αὐτόν. Ποιὸς ξέρει, ἂν ὁ Σολωμὸς εἶχε καλλιεργημένη γλῶσσα μπροστὰ του καὶ εὔρισκε ποιητικὴ παράδοση καὶ ἀτμόσφαιρα γύρω του, ἂν δὲν θὰ ἔφερνε σὲ αἴσιο τέρμα τὰ μεγαλεπήβολα Σχεδιάσματά του.

Ὁ Κάλβος ὅμως, ποιητὴς ἀσυζήτητα μικρότερος καὶ τύπος διανοητικός, δὲ φαίνεται οὔτε κἀν νὰ προβληματίστηκε μπροστὰ στὴ γλωσσικὴ ἀθλιότητα τῆς ἐποχῆς του. Ἀντίθετα μοιάζει νὰ τὴ βρῆκε ἀρκετὰ βολικὴ καὶ τοῦ χεριοῦ του. Οἱ συγκινήσεις του δὲν ἀναδίνονταν ἀπὸ βιώματα ἄμεσα, κατάσαρκα, ὅπως εἶναι τῶν μεγάλων ποιητῶν. Τὸ μαρτυρεῖ ἡ τέλεια ἀπουσία τοῦ ἐρωτικοῦ στοιχείου ἀπὸ τοὺς στίχους του. Προέρχονται ἀπὸ τὴν πνευματικὴ του καλλιέργεια, ἀπὸ ἰδέες, ἀπὸ βιβλία. Ἀνῆκαν σὲ κόσμον πού ἐκφράστηκε πρὸ πολλοῦ σὲ γλωσσικὲς μορφές πού τις ἀπηχοῦσε περισσότερο τὸ γλωσσικὸ ἀνακάτωμα παρά ἡ κα-

θάρια βρυσομάννα τοῦ νέου ἀνέκφραστου ἀκόμα κόσμου πού ὑπαινίσσονταν ἡ λαϊκὴ ποίηση. Ὁ Κάλβος ἔβλεπε τὸ παρόν, ὅσο ἔνδοξο κι ἂν ἦταν, ἀνάμεσα ἀπὸ οἰκειότερο γι' αὐτόν παρελθόν, τὸ μετροῦσε μὲ παλιὰ ἀξιολογικὰ μέτρα κ' αἰσθάνονταν τὴν ἀνάγκη νὰ τὸ ντύσῃ μὲ μορφή ἐπισημοποιημένη, γιὰ νὰ τὸ νιώσῃ καλύτερα.

Ἡ θέση του ἀπέναντι στὴ ζωὴ προσδιορίζεται ἀνέκκλητα ἀπὸ μιὰ βαθεῖα ἀπαισιοδοξία γιὰ τὴν ἀνθρώπινη μοῖρα: *Δυστυχιόμενα πλάσματα / τῆς πλεον δυστυχιόμενης / φύσεως, τελειώνομεν / ἕνα θρήνον καὶ εἰς ἄλλον / πέτομεν πάλιν*. "Ἐτσι ἀρχίζει τὸν ὕμνον «Εἰς τὴν ἐλευθερίαν». Ἀλλὰ μιὰ τέτοια πεποίθηση δὲν μπορεῖ ποτέ νὰ ὀδηγήσῃ στὴν κατάφαση τῆς ζωῆς καὶ στὴν ποιητικὴ τῆς ἀξιοποίησης. Γι' αὐτὸ φεύγει ὁ ποιητὴς τὴν ἀνάξια, θλιβερὴ πραγματικότητα, ζητώντας παρηγορία στὴν ἀρετὴ καὶ στὸ ποιητικὸν ὄνειρο, ὅπως ἔκαναν τόσοι ἄλλοι ὁμοτέχνοί του. Μὲ τὴ διαφορά ὅτι, μὴ ἔχοντας ὁ ἴδιος τὴ δύναμη νὰ πλάσῃ δικὸ του ποιητικὸν κόσμον, ζητεῖ καταφύγιον στὴν ἔτοιμη σκέπη τῆς ἀρχαίας ποίησης. Καὶ μέσα στὴν ἀσφάλεια τοῦ καταξιωμένου καὶ ἀκλόνητου ἐκείνου κόσμου θεᾶται μελαγχολικὰ τοὺς ταλαίπωρους θνητοὺς τῆς ἐποχῆς του.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλος ἕνας λόγος κρατοῦσε τὸν Κάλβον στὴν ἀρχαϊκὴ τοποθέτησή του ἀπέναντι στὰ νεοελληνικὰ γεγονότα πού ὕμνοῦσε. Λόγος ὑποσυνειδητός ἀσφαλῶς, ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὸ ἴσως τόσο σταθερὸς καὶ ἀμετατόπιστος: Στὴν ἐποχὴ τῶν νεοκλασσικῶν πού ἐξέθρεψε τὴν ποιητικὴν διάθεση τοῦ Κάλβου, ὅπως καὶ τοῦ Φόσκολου, οἱ ποιητὲς δὲν μπορούσαν νὰ καταπιάνωνται μὲ θέματα ἀσήμαντα καὶ ταπεινά. Τὴν περιοχὴ αὐτὴ τῆς ζωῆς τὴν ἀξιοποίησε μονάχα ὁ ρομαντισμὸς ἀργότερα. "Ἐνα ὅποιοδήποτε καὶ χωρὶς ἱστορικὴ σημασία ἐθνάριον πού ξεσηκωνόταν γιὰ τὴ λεφτεριά του ὄχι μόνον δὲν ἦταν καθεαυτὸ φαινόμενο ἀξιο νὰ συζητηθῆ στὰ ποιητικὰ σαλόνια τῆς Εὐρώπης, νὰ γίνῃ ποιητικὸς θρῦλος καὶ νὰ ξεσηκώσῃ τὸν κόσμον, ὅπως συνέβη μὲ τὸ μοναδικὸ στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία φαινόμενο τοῦ φιλελληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἦταν ζωηρὰ ἐνοχλητικὸ ἐπεισόδιον μέσα στὴ γαλήνη καὶ τὴν ἀσφάλεια τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας. Γιὰ μιὰ Ἑλλάδα ὅμως πού ἐπὶ τέλος ἀποφασίζει νὰ ξανάρθῃ στὴ ζωὴ καὶ στὴ μεγαλουργία, τὸ πρᾶγμα διαφέρει. Μιὰ Ἑλλάδα πού ὅσο κι ἂν τὴν ἔλλαξε ὁ χρόνος, ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη ποιητὲς πού γράφουν περίπου σὰν τοὺς ἀρχαίους, πού προσευχόνται ἀκόμα στοὺς ὀλύμπιους θεοὺς, ἐμπνέονται ἀκόμα ἀπὸ τις φτερωτὲς κόρες τῆς Μνημοσύνης, καὶ στοὺς πολέμους ξέρουν νὰ ἐπικαλοῦνται κατὰ τοῦ ἔχθρου τις Ἐριννύες, ἦταν κάτι πού ἐπιβάλλεται μόνον του στὴν εὐρωπαϊκὴ γνώμη.

Δὲν ξέρομε ἂν ὅλα αὐτὰ τὰ συλλογιστικὰ ἔτσι ὁ Κάλβος. Πάντως σὰν ποιητὴς

(1) Εἶναι ἀλήθεια περίεργο πὼς ὁ Κοραΐς μὲ πνευματικὴ καλλιέργεια τόσο πολὺπλευρὴ καὶ μυαλό ὄχι τυχαῖο, εἶδε τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσας μὲ τις παρωπίδες τοῦ μορφωτικοῦ πεζοῦ λόγου καὶ δὲν προβληματίστηκε καθόλου ἂν τὸ ἔθνος θὰ μπορούσε μὲ τέτοιο γλωσσικὸ μείγμα νὰ καλλιεργῆσῃ λογοτεχνία. Θασμαστὴς τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ, ἐξαρτοῦσε τὴν πνευματικὴν ἀναγέννηση ἀπὸ τὴν παντοδυναμίαν τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς διδασκαλίας καὶ εἶδεν στὴν ποίηση μικρὸ ρόλον.

τοῦ καιροῦ του, τὰ διαισθάνονταν. Μὲ τὸν Ἑλλαδικὸ κόσμον τῆς ἐποχῆς του δὲν εἶχε καμμιάν ἀμεση πνευματικὴ ἐπαφή. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν γι' αὐτὸν μιὰ ἰδέα. Τίς ὠδὲς του τίς ἔγραψε κυρίως γιὰ τοὺς φιλέλληνες καὶ ἴσως γιὰ τὸν ἑαυτό του, σὰν ἀπάντηση στὴν ἐσωτερικὴ κραυγὴ, ποὺ τὸν ρωτοῦσε τί κάνει αὐτὸς τὴν ὥρα ποὺ τὸ ἔθνος του χάνεται. Εἶναι ὕμνοι σὲ ἰδέες πατριωτικῆς, ὄχι πολεμιστήρια. Γι' αὐτὸ ἡ Ἑλλάδα ποὺ ὕμνει στὶς ὠδὲς του εἶναι τόσο μακρυνὴ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ. Ἐνὰ ἔθνος νησιτικὸ, ξεγυμνωμένο, τελείως ἀγράμματο, ἀπαγριωμένο, δοσμένο ἀπὸ αἰῶνες στὴν κλεψιά καὶ σ' ὄλη τὴν κατάντια ποὺ ὀδηγεῖ ἡ μακρόχρονη σκλαβιά, ὅπως ἦταν τότε ὁ ὑπαιθρος ἑλληνισμός, γιατί οἱ εὐπορες καὶ μορφωμένες τάξεις βρισκόνταν μόνο στὰ πολὺ μεγάλα κέντρα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν καθαυτὴ Ἑλλάδα, ἕνα τέτοιο ἔθνος δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ θέμα νεοκλασσικῶν ὠδῶν. Ἐπρεπε χωρὶς ἄλλα τὰ ράκη του νὰ σκεπαστοῦν μὲ τὴν πορφύρα τῆς ἀρχαίας του δόξας, καὶ γιὰ ἕνα τέτοιο κατόρθωμα ἡ ποιητικὴ φαντασία εἶναι ἀρκετὴ.

Νὰ γιατί ὁ ποιητὴς ὀραματίζεται τὸν Ἄγωνα ὀλόκληρο μορφικὰ σὰν ἀρχαία συμβάντα, καὶ τοὺς πραγματικοὺς ἥρωες μὲ τὴ ρουμेलιώτικη φουστανέλλα καὶ τὴ νησιώτικη βράκα τοὺς κινεῖ πίσω ἀπὸ ἕνα μισοδιάφανο παραπέτασμα, ὥστε νὰ μὴ βλέπουμε παρὰ τίς σκιῆς τους, ποὺ τοὺς δείχνουν μὲ ἀρχαίους πανοπλίαις. Ὁ πόλεμος γίνεται ἔτσι *σιδηροχάρμης Ἄρης*, ἡ μέρα ποὺ ξημερώνει μὲ τὴ βαρεῖα καθημερινὴ ἐντολὴ τῆς, δὲν εἶναι παρὰ ἡ *θυγάτηρ Ὑπερίωνος*, στὰ δάση τῆς Ζακύνθου ἀντηχοῦν καὶ σήμερὰ τὰ *θεῖα τῆς Ἀρτέμιδος ἀργυρᾶ τόξα*, ἡ ποιησὴ του εἶναι τοῦ *Ἀπόλλωνος τὰ χρυσᾶ δῶρα*, τὰ κύματα τῆς θάλασσας, ὅπου ξετυλίγεται τὸ δράμα τῆς ἀνίσης πάλης μὲ τὸν τύραννο, εἶναι *ποσειδῶνεια* παιχνιδίσματα. Ὁ ἔρωτας εἶναι ὅπως ἄλλοτε *Κόπρις*, ἡ γεωργία, *Δήμητρα*, τὸ φεγγάρι, *τρίμορφος Ἐνάτη*. Προσφώνει τίς Μοῦσες καὶ τίς καλεῖ νὰ πάνε στὴ μαχόμενὴ Ἑλλάδα, ὅπου μέσα στὴ φωτιά καὶ τὸ μαχαίρι ποὺ διασταυρώνονταν δὲν ἤβρε ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἡσυχὸ τόπον νὰ σταθῇ. Στὶς ἴδιες Μοῦσες ἀφιερώνει ὀλόκληρὴ τὴν 5 ὠδὴ του, ὅπου ὅλα εἶναι ποιητικὴ ψευτιά, ἀπουσία κάθε εἰλικρίνειας καὶ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν πραγματικότητα, μὲ τὴν ὁποία δὲν ἔχει καμμιά ψυχικὴ ἐπαφή.

Ὡστε «ἐν ἀρχῇ ἦν» τὸ φιλολογικὸ ψεύτισμα τῆς ζωῆς. Ὁ δρόμος ποὺ ὀδηγεῖ ἀπ' αὐτὸ στὸ ψεύτισμα τῆς γλώσσας εἶναι ἴσιος καὶ σύντομος. (1) Ἡ Ἑλλάδα ὅπως

(1) Σωστὴ ἢ παρατήρηση τοῦ κ. Κ. Δημαρᾶ, ὅτι ὁ Κάλβος ἀνῆκε στοὺς ποιητὲς «στοὺς ὁποίους ἐμπνευση καὶ ἐκτέλεση ξεπηδοῦν παράλληλα», στοὺς ὁποίους «ἡ λέξη εἶναι ἀρκετὰ συνδεθεμένη μὲ τὴν ἐμπνευση καὶ ἀποτελεῖ μαζί της ἕνα ἐνιαῖο σύνολο» (Κύκλος 2 [1932], σ. 71).

τὴν ἐβλεπε ὁ ἴδιος δὲν ἐκφράζονταν μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἀλλὰ μὲ τὸ ἀρχαῖο λεξικόν. Ὅσο γιὰ γραμματικὴ, αὐτὴ δὲν τὸν ἀπασχόλησε καν. Ἡ γραμματικὴ μορφή τοῦ λόγου, ἰδίως τοῦ ποιητικοῦ, εἶναι ἡ ἐντελέχεια καὶ ἡ πεμπτοῦσια τοῦ γλωσσικοῦ ὀπλισμοῦ, καὶ στηρίζεται στὸ γλωσσικὸ αἶσθημα ποὺ ἀποχτοῦμε μὲ πολύχρονη τριβὴ μόνο στὴ μητρικὴ μας γλῶσσα. Τὸ αἶσθημα αὐτὸ δὲν τὸ εἶχε ὁ Κάλβος, ὅπως τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς του μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνουμε:

Ὁ Κάλβος φεύγει στὰ 1805 ἀπὸ τὴν πατρίδα του τὴ Ζάκυνθο, 13 χρονῶν παιδί, μαζί μὲ τὸν πατέρα του στὸ Λιβόρνο, χωρὶς τὴ μητέρα του, ποὺ δὲν ἔμελλε νὰ τὴν ξαναδῇ, καὶ ἀσφαλῶς μὲ τραυματισμένη ψυχὴ (1). Στὸ Λιβόρνο (2) καὶ στὴ Φλωρεντία, ὅπου πέρασε τὰ παιδικὰ του χρόνια, μορφώθηκε καὶ ἀνδρώθηκε μὲ ξένη ἢ μᾶλλον μὲ ξένες γλώσσες, καὶ δὲν τοῦ ἦταν πιά δυνατὸ οὔτε τὴν ἐπαφὴ του μὲ ὅ,τι συναπαρτίζει τὴν ψυχικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ νὰ συνεχίσῃ οὔτε τὴν τρυφερότητα τοῦ λόγου μὲ τὸν ὁποῖο συναγροικιέται τὸ παιδί μὲ τὴ μάννα του νὰ συνειδητοποιήσῃ, οὔτε καν τὸν ἀσήμαντο ἑλληνικὸ γλωσσικὸν ὀπλισμὸ του, ποὺ ἔφερε μαζί του ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, νὰ διασωθῇ ἀχάλαστον ἀπὸ τὸ ξένο γλωσσικὸ αἶσθημα ποὺ ἀρχισε νὰ τὸν ὑποκαθιστᾷ.

Βέβαια εἶχε στὴν Ἰταλία εὐκαιρίες νὰ μιλῇ ἑλληνικά. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀπὸ κάθε καρυδιᾶς καρῦδι ποὺ κινοῦνται ὄλη τὴν ἡμέρα μέσα στὸ ἀλλόγλωσσο πλῆθος, ἀραιοὶ σὰν ψαράκια στὸν ὠκεανό, καὶ ποὺ συναντοῦνται τὸ βράδυ στὸ ἑλληνικὸ καφενεῖο ἢ τὴν Κυριακὴ στὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησιά, ὅπου τύχη νὰ ὑπάρχουν τέτοια, καὶ ποὺ μιλοῦν γλῶσσα ἀνάμειχτη μὲ ξένες λέξεις καὶ ξενισμούς, εἶναι ἀτμόσφαιρα κατάλληλη γιὰ νὰ χαλάσῃ, ὄχι νὰ διαπλάσῃ ἑλληνικὸ γλωσσικὸ αἶσθημα. Ἐπιμένω στὸ σημεῖο τοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος, γιατί, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἡ ἀπουσία του κυρίως εἶναι ποὺ διέπει καὶ προσδιορίζει τὸ γλωσσικὸ συνοθύλευμα τοῦ Κάλβου (3).

Τὴν ἑλληνικὴ λόγια γραφτὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς του τὴν ἔμαθε βέβαια ὁ ποιητὴς ἀπ' ἐδῶ κι ἀπ' ἐκεῖ. Ἐγνώρισε ἀπὸ μορφωτικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἀρχαίους ποιητὲς καὶ διάβασε, ἐπίσης, τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν. Τέλεια κάτοχος καὶ τῆς γλώσσας αὐτῆς δὲν

(1) Ὁ καμὸς του γιὰ τὴ μητέρα του, ποὺ τὴ χωρίστηκε πρόωρα, ἦταν ἀγιάτρευτος ἀκόμα δταν ὁ ποιητὴς ἔγραψε τὴν ὠδὴ «Εἰς θάνατον»: ὦ μητέρα, / ὦ τῶν πρώτων μου χρόνων / σταθερὰ παρηγόρησις / ὄμματ' ὅπου μ' ἐβρέχατε / μὲ γλυκὰ δάκρυα / τὴν «παρηγόρησιν» αὐτὴ, ποὺ μόνο ἡ μητέρα μπορεῖ νὰ σταλάξῃ στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ, τὴν ἀνζητεῖ μάταια στὴν κατόπι ζωὴ του: *διὰτ' / μίαν νὰ μὴ εὖρω τρέχουσαν / διὰ μὲ μόνην μίαν βρῦσιν / παρηγορίας*.

(2) Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Α. Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνο εἰς Φλωρεντίαν, Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἀμαντόν, σ. 176.

(3) Π. Β. καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀνδρέας Κάλβος, Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον I, σ. 160 κέξ.

Ε.Υ.Δ. ΤΗΣ Ε.Π.Ε. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ἦταν, ὅπως θὰ δοῦμε. Σ' αὐτὸ ἔχουμε καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Φόσκολου, ὅταν εἶχε μαζί του τὸν Κάλβο, πὼς ὁ προστατευόμενός του γνωρίζει ὁλίγον τὰ Γαλλικά καὶ τὰ Ἑλληνικά, θαυμασίως δὲ τὰ Ἰταλικά, καθὼς καὶ τὸ εὐγλωττο γεγονός ὅτι ὅταν διορίστηκε καθηγητὴς φιλοσοφικῶν μαθημάτων στὴν Ἴονιο Ἀκαδημία τῆς Κέρκυρας, ἐδίδασκε τοὺς ἑλλήνες σπουδαστὲς στὴν Ἰταλική. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στοὺς προοδευτικοὺς κύκλους ἀπηχοῦσαν οἱ γλωσσικὲς ἰδέες τοῦ Κοραΐ, πολὺ πραχτικὲς γιὰ τὶς πεζὲς ἀνάγκες τῆς ἐμπορικῆς ἀλληλογραφίας τῶν ἑλλήνων τῆς διασπορᾶς καὶ τῶν ἀστῶν τῆς Ἑλλάδας, πού δὲν εἶχαν ὄλοι σπουδάσει ἀρχαῖα ἑλληνικά καὶ δὲν ἔβλεπαν ἀπὸ τὸν ἀρχαῖσμό τῆς γλῶσσας κανένα πραχτικὸ ὄφελος. Ἡ κοραϊκὴ γλῶσσα ἦταν ἐπίσης ἀρκετὰ ἀπλὴ καὶ κανονικὴ, ὥστε νὰ γίνη δργανὸ τῷ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ μὲ τὰ σχολεῖα. Ἦταν λίγο ἀπ' ὄλα, ἀρχαῖα ἀπλοποιημένη, νέα διορθωμένη, πού δὲν μπορούσαν παρά νὰ τὴ βρίσκουν βολικὴ ὄλοι οἱ μὴ δασκάλοι καὶ λογιώτατοι, ὄλοι δηλ. ὅσοι δὲν εἶχαν τὸ γλωσσικὸ ἀρχαῖσμό γιὰ βιοποριστικὸ ἐπάγγελμα.

Εἶναι βέβαιον πὼς ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ μορφή, μὲ τὶς ἀρετὲς πού ἀναφέραμε καὶ μὲ τὸ πρόσθετο πλεονέκτημα ὅτι ἀποτελοῦσε πολὺ προοδευτικὸ κίνημα μέσα στὴν ἀρχαῖστικὴ ἀλλοφροσύνη τῶν δασκάλων, εἶχε ὄλα τὰ προσόντα γιὰ νὰ ἱκανοποιῇ τὸ συγκρατημένο φιλελευθερισμὸ τοῦ Κάλβου καὶ τὸ πουριτανικὸ δέος τοῦ μπροστὰ σὲ κάθε τι ταπεινὸ καὶ πρόστυχο. Συμβιβάζονταν καλύτερα καὶ μὲ τὴ λειψὴ καὶ ἀνεύθυνη κατάρτισή του στὰ ἑλληνικά⁽¹⁾. Ἔγινε λοιπὸν ἡ γλῶσσα τοῦ⁽²⁾. Ὅταν μετὰ τὸ χωρισμὸ τοῦ ἀπὸ τὸν Φόσκολο στὸ Λονδίνο δυσκολεῦθηκε οἰκονομικὰ στὴ ζωὴ του κι ἀναγκάστηκε, ἐκτός ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα ἑλληνικά μαθήματα πού παράδιδε, νὰ μεταφράσῃ στὴ νέα ἑλληνικὴ γιὰ λογαριασμὸ τῆς Ἑταιρείας τῆς Βίβλου θρησκευτικὰ συγγράμματα⁽³⁾, αὐτὴ τὴ γλῶσσα μεταχειρίστηκε. Ἴδου μερικὰ χαρακτηριστικὰ δείγματά της, ἀπ' ἐκεῖνα πού παραθέτει ὁ Βουτιερίδης⁽⁴⁾: «Θέλω βαρέσειν τὸν βοσκὸν καὶ τὰ πρόβατα θέλουσι διασκορπισθῆν... Σὺ θέλεις μὲ ἀπαρνήσειν τρίς», πού θυμίζουν τοῦ Κοραΐ τὰ «εἶχαν μεταφράσειν καὶ ἐκδώσειν». «Ἡ γλῶσσα, γράφει ὁ Βουτιερίδης, τῆς μετάφρασης αὐτῆς δὲν παραλλάζει καθόλου ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν Ὠδῶν. Ἡ μορφή καὶ τῶν δύο εἶναι ἡ ἴδια... τὰ ἴδια λάθια γραμματικῆς καὶ συνταχτικῆς, οἱ ἴδιες ἀκυριολε-

ξίες, ἡ ἴδια ἀοριστολογία, τὸ ἴδιο παράξενο φτιάσιμο οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων.»⁽¹⁾

Ὁ ταυτισμὸς αὐτὸς τῆς γλῶσσας πού μεταχειρίστηκε ὁ Κάλβος στὶς μεταφράσεις καὶ ἐκείνης πού ἔγραψε τὶς Ὠδὲς τοῦ δὲν εἶναι καθ' ὄλα σωστός, γιὰ τὶς μεταφράσεις τὶς ἔκανε σὰν ἀγγάρεια, ἀνόρεχτα, ἀπὸ βιοποριστικὴ ἀνάγκη καὶ χωρὶς τὴν παραμικρὴ καλλιτεχνικὴ προσπάθεια, γι' αὐτὸ εἶναι ἀπὸ γλωσσικὴ ἀποψη πραγματικὰ ἀθλιές, ἐνῶ στὶς Ὠδὲς ἔβαλε ὄλη τὴν τὴν καλαισθησίαν καὶ τὴν ποιητικὴν τὴν διάθεσιν, καὶ ὑπάρχουν ἐκεῖ, παρά τὴν ἀναρχία πού βασιλεύει, πολὺ ἀνώτερα δείγματα καλοῦ γούστου. Στὴ βάση τους ὅμως οἱ δύο γλῶσσες αὐτὲς εἶναι περίπου οἱ ἴδιες. Ἐκεῖνο πού διακρίνει τὴ γλῶσσα τῶν Ὠδῶν εἶναι τὰ ἀρχαῖκα στοιχεῖα πού συνειδητὰ, σκόπιμα εἰσάγει, γιὰ νὰ δώσῃ στὴν ἔκφρασή του τὸν «σοβαρὸν, ὑψηλὸν τόνον», πού τόσο τὸν ποθεῖ, γιὰ νὰ ὑψώσῃ τὸ ὕφος τοῦ⁽²⁾. Τὴν ἀρχαιοπρέπεια τὴν ἐπιδιώκει ὄχι μόνον μὲ τὸ σφιχτοδεμένο, μεστὸ ἀπὸ νόημα καὶ λιγόλογο ἑπτασύλλαβο, ὄχι μόνον μὲ τὴ συχνὴ μίμηση ἀρχαίων στίχων, ὅπως τὸ *πολυτέκνον θεῶς ὦ Μνημοσύνης/θρέμματα πεπερωτά*, πού θυμίζει τὸ πιנדαρικὸ *μάτερ ὦ χρυσοστεφάνων ἀέθλων*, *Ὀλυμπία* ἢ τὸ *ὦ λαμπροτάτη Κόρη Διός...* *Ἐλευθερία*, πού θυμίζει τὸ ἀρχαῖο *Ἐλευθερία, Διὸς ὄλβιον τέκος*, ἢ τὸ *ἀκουσον τὴν φωνὴν μου, / καὶ τῆς ψυχῆς μου τέλεισον / τὸν μέγαν πόθον*, πού θυμίζει τὸ γνωστὸ *ὄσα λέ μοι τέλειες / θῦμος ἰμέρρει, τέλεισον*. Ἐπιδιώκει τὴν ἀρχαιοπρέπεια καὶ μὲ φράσεις αὐτοῦσιες ἀρχαῖες ὅπως τὰ *ὑπερ πάτρης, ἀγλαὰ δῶρα*, καὶ τέλος μὲ λέξεις πολὺ ἀρχαῖες, καθὼς τὰ οὐσιαστικὰ *ζύγωθρον, σίμβλα, βάκτρον, χάρμα, χαρμουσύνη, ἔπη, στέφος*, τὰ ἐπίθετα *ἀμώμων, λύσιον, Δητογενέος, ἀένναα, ἠφα, καρτερός, ἀμάχητον, κλεινός, βρονταῖα, χειμέρια, ὑψηγορα, μόρσιμος*, τὰ ρήματα *ἐχθαίρουσιν, νοεῖς, ἔχεον, δακρυχέουσα, δεῦτε, θρέμων, σεβάζων*, ἢ γραμματικὸς τύπους ἀρχαίους ἢ ἀρχαϊκοὺς, πάντως ἀχρηστους στὴν καθαρεύουσα, καθὼς τὰς *ἠνίας, ἀμιλλητήρια πέταλα, θαλπτήριον φῶς, ἀνθρωπικὴν μορφήν, μειδίασμα, ψάλματα, κλαύματα, ἀκριβῆ* (=ἀκριβά, πολῦτιμα), *κεραυνοῖ, ἔλευθεροῖ, κατενοδοῖτε, δροσόντα, δενδρόεντος*.

Συχνὰ ὅταν ἡ λέξη δὲν εἶναι ἀπαρχαιωμένη, τὴ μεταχειρίζεται μὲ μιὰ ἀπαρχαιωμένη σημασία της, κινδυνεύοντας νὰ γίνῃ ἀσαφής, γιὰ νὰ εἶναι ἀρχαϊκώτερος. Ἴδου λίγα παραδείγματα: *τὸν λίβανον σωρεύω μ' ἄφθονα χέρια* (=χωρὶς φειδῶ) τὸ

(1) Ἐντελῶς σαφερὴ ἡ γνώμη τοῦ Σ. Στουραῖτη, Ὁ ποιητὴς Ἀνδρέας Κάλβος. Ἀθηνᾶ 27, 276, 282, πὼς ὁ ποιητὴς εἶχε βαθειὰ γνώση τῆς Ἑλληνικῆς καὶ πὼς ἡ γλῶσσα του παρουσιάζει ὁμαλότητα.

(2) Κ. Παλαμά, Τὰ πρῶτα κριτικά (Α. Κάλβος), σ. 39.

(3) Η. Βουτιερίδης, Ἡ γλῶσσα τοῦ Κάλβου, Ἴον. Ἀνθολ. 2 (1928) σ. 42.

(4) ὄπου παραπ. σ. 19 κέξ.

(1) στὸ ἴδιο σ. 20.

(2) Τὸ ὅτι εἶναι ἀναγκάζεται νὰ συμφορῇ ἀρχαῖα καὶ νέα γλωσσικὰ στοιχεῖα (μακαρονισμὸς) δὲν ἐνοχλεῖ καθόλου τὸ γλωσσικὸ ἀσθεμα τοῦ Κάλβου. Ὁ Κοραῖς ἀντίθετα, μολοντί ἡ γλωσσικὴ του θέση ἄφινε ἀνοιχτὴ τὴ θύρα στοὺς μακαρονισμοὺς, ὄχι μόνον τοὺς ἀπέφευγε, ἀλλὰ καὶ τοὺς στιγματίζει ρητὰ στὴ Συλλογὴ τῶν προλεγόμενων (Παρίσιαι 1833), σ. 148.

θεῖον φιλεῖ τοὺς ὕμνους (=ἀγαπᾷ) τὰ κρημνά τῆς ἀρετῆς οὕτω ἐπιβαίνω (=ἀνεβαίνω) εἰς τὰς ὄχθας τῶν Φαρόν (=τοὺς γιαλοὺς) ἂν φύγῃσι τὸ δρέπανον / θανατηφόρον (=ἂν ἀποφύγουν) ὡς ἅγια χεῖματα λατρεύονται (πράγματα) πονηρὸς βασιλεὺς (=κακός) ἡμερὸς ὄχλος (=λαός) ὕστερον χαῖρε (=γιὰ ὕστερην φορά) δεῖ σὺ δὲν ἐγγώρισας (=διότι) τί νοεῖς (=τί συλλογίζεσαι) ἔργον ἡρώων ὑπάρχει / τὸ τροπαιὸν σας (=εἶναι).

Ἀρχαϊστικός ζῆλος καὶ κάποτε μετρικὴ εὐκολία τοῦ ἐπιβάλλοντι τῇ χρήσει ἐπιθέτων σέ-ιος, καθὼς χιτώνα σεδῶνιον, τὴν ἀέριον σφαῖραν, τὴν δέλφιον πέτραν, τὴν Ἀράβιον φοράδα, τὴν στροφῆν τὴν λέσβιον, τὸ κύμα Ἴόνιον. Δέλφιον ὄρα, ἐσπέριον ἄστρον, αἰόλιον φύσημα, τὰ ζεφύρια πνεύματα, χειμέρια νέφη, πολέμιον ἔσμα, ποσειδῶνια κύματα.

Τοῦ Κοραϊκοῦ γούστου τῆς ἐποχῆς τοῦ ἦταν τότε, ἀρχαῖσμοι μαζί καὶ νεωτερισμοί, τὰ δόξα, δύνια, νησία, πανία, κερία, βυξία. Στὸν Κάλβου ἦταν συμπαθέστεροι ἰσως οἱ τύποι αὐτοί, γιατί θὰ τοὺς ἤξερε καὶ ἀπὸ τὸ μητρικὸ τοῦ ἰδίωμα τῆς Ζακύνθου ποὺ διατηρεῖ τὰ ἀσυνίζητα.

Ἐκεῖνα ὅμως ποὺ μένουν ἀνεξήγητα καὶ ὡς ἀρχαῖσμοι, καὶ βαρύνουν ἀποκλειστικὰ τὴ γλωσσικὴ καλαισθησία τοῦ ποιητῆ, εἶναι τὰ ρηματικὰ ἀθάιρατα κατασκευάσματα (1) σέ-αίς, -άουν καὶ -άουσι τοῦ ἐνεστ. καὶ -αον τοῦ παρατατ., ποὺ σχηματίζει, ξεγελασμένος ἀπὸ τίς κανονικὴς καταλήξεις -άω καὶ -άει τοῦ ἐνικοῦ: χαμογελάεις, βροντάουσι, κεντάουσι, πετάουσι - πετάουν, περνάουσι - περνάουν, ἀποσπάουσι - πηδάουν, σιγάουσι, κτυπάουσι, ἐβρόνταον, ἐπέταον.

Μανία ἀρχαῖστικὴ, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ὕστεροβουλία μετρικῆς εὐκολίας, τὸν κάνει νὰ βάζη ἀσυναίρετους τύπους ποὺ ἦδη στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ εἶχαν συναιρεθῆ: δασέους ἐλαιῶνας, ἀργυρεῖα δμίχλη, τὰ φῶτα σιγαλία, τῶν ἀγεννέων ἀνθρώπων, τῶν γηγενέων δρακόντων, τῶν παρθένων θεοειδέων κτθ.

Ἐπίσης προσπαθεῖ νὰ εἶναι ἀρχαῖσκός στὴ σύνταξη. Ἡ πρόθ. ἐπὶ μὲ γενικὴ ποὺ ἐσύντασε τότε ἡ γραφτὴ γλῶσσα τοῦ φαίνεται πολὺ τριμμένη καὶ ἀντιποιητικὴ, γι' αὐτὸ τὴ συντάσσει μὲ αἰτιατικὴ: ἐπὶ τὸ ξύλον βάλετε στέμμα· ἐπὶ τὰ χεῖλη· σκίζονται ἐπὶ τοὺς βράχους· ἐπὶ τὸ μέγα ἐρείπιον· ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἀγαρίστων· ὀρθὸς ἐπὶ τὴν πρύμνην· ἐπὶ τὸν Ὑμηττὸν ἐβλάστησεν ἡ δάφνη κτλ. Συντάσσει τὸ δεῖ μὲ ὑποταχτικὴ, γιὰ ν' ἀποφύγη τὸ κοινὸ δταν: δεῖ πλησιάση, δεῖ ἡ ψυχὴ σοῦ λείψη. Γράφει διὰ πάντοτε (=γιὰ πάντα), ἀντίκρου τῶν βασιλέων· ἐμπρὸς τῶν ὀφθαλμῶν μου· εἰς τὸν χειμῶνα / τὸ νερόν... κυλίεται, ὅλα σόλοικα, γιὰ ν' ἀποφύγη τοὺς συνηθισμένους συνταχτικὸς τύπους. Ἐπειδὴ ἔχει ἀποκλείσει ἐντελῶς τὸ

θὰ καὶ γράφει παντοῦ, ὅπως ὁ Κοραῖς, θέλει δακρύσειν, θέλει εἰπεῖν κτλ. ἀναγκάζεται νὰ συντάξη καὶ θέλει φανοῦν, θέλει ἀντηχήσουν ἀντὶ θὰ φανοῦν κτλ.

Τί ἄλλο παρὰ ἀρχαιοπρεπὴ μεγαληγορία κυνηγᾷ ὁ ποιητὴς καὶ μὲ τὴν τόσο συχνὴ μετακίνηση τῆς φυσικῆς σειρᾶς τῶν λέξεων μέσα στὴ συνταχτικὴ πρόταση: τῶν λαμπρῶν Ζακυνθίων / ἀνθος παρθένων· τὸν πρὸ τοιαύτης καίοντα / θεῶς τὴν σμύρναν· τολμηρῶν κυνηγῶν / πλήθος Ἀράβων· ὡς ἐλαφρὰ διαλύονται / ὄνειρα βρέφους· καὶ ὁ θόρυβος / παύει τῶν ζώντων· ἡ αἰώνιος τὸν ἐσκέπασε / μοῖρα θανάτου· ὁ βασιλεὺς σοῦ ἐχάρισε / τῶν ἀθανάτων· τὰ θεῖα τῆς Ἀρτέμιδος / ἀργυρεῖα τόξα· κανεῖς δὲ δὲν ἐμέτρησε / αὐτῶν τὸ πλήθος. Ἐπειδὴ ἡ σύνταξη αὐτὴ παρουσιάζεται ἀνάμεσα στὸν τελευταῖο ἑφτασύλλαβο καὶ τὸν τελικὸ πεντασύλλαβο κάθε στροφῆς, φαίνεται πῶς γίνεται καὶ ἀπὸ μετρικοὺς λόγους, ἴσως καὶ γιὰ λόγους ὕφους. Πρόκειται ἄλλωστε γιὰ κοινότητα φαινόμενο στοὺς ποιητῆς, σὰ στοιχεῖο ὕφους παθητικοῦ. Σὰν τέτοιο τὸ συναντοῦμε καὶ στὸν Παλαμᾶ (1).

Ἀρχαῖσμός θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς καὶ ἡ τόσο χαρακτηριστικὴ στὴ γλῶσσα τοῦ Κάλβου ἐπίταξη τοῦ ἐπιθέτου: τοῦ παραδείσου ἐλικωνίου, τῆς γῆς πολυβοτάνου, τὴν κεφαλὴν σεβάσμιον, τῶν τυράννων δολιοφρόνων, τὰ ρόδα ἡῶα, τοὺς πύργους θαλασσίους, τῆς Ἑλλάδος καλλιστεφάνου, τὰ βουνὰ οκιοῶδη κτλ. Ὁ Σ. Στουραῖτης (2) παραλληλίζει αὐτὴ τὴ σύνταξη μὲ τὰ ὁμηρικὰ οὐρανὸν ἀστερόεντα, Νέστορα δῖον, μνηστήρσιν ἀναιδέσι. Βέβαια μέσα στὴν ἀρχαῖκὴ γλῶσσα τοῦ Κάλβου ἕνας τέτοιος ἀρχαῖσμός δὲ θὰ ἦταν ξεκρέμαστος, ὡστόσο ἐπειδὴ ἡ ἐπίταξη τοῦ ἐπιθέτου δὲν εἶναι χαρακτηριστικὰ ἀρχαῖα καὶ ἐπειδὴ τὴ μεταχειρίζεται, ἔστω καὶ ἀραιότερα, καὶ ὁ Παλαμᾶς ὄχι ὡς ἀρχαῖσμός, ἀλλὰ μόνον ὡς μέσο ὕφους (3), κλίνω νὰ δεχθῶ ὅτι καὶ ὁ Κάλβος μᾶλλον γιὰ τὸν ἴδιο λόγο τὴν προτιμᾷ, ἐπηρεασμένος καὶ ἀπὸ ξένα ὑποδείγματα, ὅπως τὰ γαλλικὰ amour éternel, chanson douce, âme sensible κτθ.

Ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα μας κανονικὰ προτάσσει τὸ ἐπίθετο, ἡ ἐπίταξή του ξαφνίζει τὸ γλωσσικὸ μας αἶσθημα καὶ τὸ κάνει πρὸ ζωηρὰ αἰσθητό.

Μέσα στὸ γλωσσικὸ καὶ μορφικὸν ἀρχαῖσμό του χάνονται τὰ ἀραιὰ καὶ σπάνια ζωντανὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου του. «Στοὺς ἀρχαῖκούς στίχους του, παρατηρεῖ ὁ Μ. Σιγούρος (4), στὴν καθαρεύουσα γλῶσσα τοῦ κρυφοσαλεύει κάποτε ἡ δημοτικὴ ψυχὴ, κάποια λαϊκὴ λέξη σὰν ἀνυπόταχτο πνεῦμα». Ὅτι κάποια δυνατὴ πάλῃ τοῦ ζωντανοῦ

(1) Βλ. Ν. Π. Ἀνδριώτη, Ἡ γλῶσσα τοῦ Παλαμᾶ. Τεῦχος Κ. Παλαμᾶ «Ν. Ἐστίας», σ. 255 κ.εξ.

(2) Ὅπου παραπ. σ. 285.

(3) Ν. Π. Ἀνδριώτη, ὅπου παραπ. σ. 258.

(4) Στὸν πρόλογο τῆς τελευταίας ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων τοῦ Κάλβου, σ. 21.

(1) Πβ. Γ. Ν. Χατζιδάκη, Μεσαιωνικά καὶ νέα Ἑλληνικά 1,39.

γλωσσικοῦ αἰσθήματος μὲ τὴν τεχνητὴ γλῶσσα ποῦ ἔγραψε ὁ ποιητὴς θὰ ἔγινε μέσα του εἶναι ἀναμφίβολο. Μόνο ποῦ πρέπει νὰ δεχτοῦμε πῶς νικημένος στὴν πάλῃ αὐτὴ βγήκε ὁ ἀσθενέστερος μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ, ἡ ζωντανὴ γλῶσσα. Τὰ καθάρια δημοτικὰ ποτάμι, μυρτιά, μάτια, ψωμί, φαρμάκι, γυρεύοντας, ξεφτερώνουν, ξανοίγω, σέρνει, ἀμμετε, ἀμποτε, καθὼς καὶ τὰ ἐλαφρὰ διορθωμένα ὡς τόσον, κλαύματα, χοράγματα, κτυπώντας, εἶναι πολὺ ἀδύναμα γιὰ νὰ ἀλλάξουν τὴν ἀρχαικότητα τῆς γλῶσσας του.

Ἐνῶ δὲ μὴ τὰ σύνορα πρὸς τὴ ζωντανὴ γλῶσσα εἶναι σχεδὸν κλειστά, κανένα σύνορο, κανένα περιορισμὸ δὲν ἀναγνωρίζει ὁ Κάλβος πρὸς τὶς γλωσσικὲς μορφές τῶν περασμένων ἐποχῶν. Βέβαια ἡ ποιητικὴ γλῶσσα εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς πιὸ λευτέρῃ ἀπὸ τὴν πεζὴ νὰ παίρνῃ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐποχὲς μερικὰ διαλεκτὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ μὲ μέτρο καὶ μὲ σκοπὸ διακοσμητικὸ, χωρὶς δηλ. νὰ καταλύῃ τὴ γραμματικὴ βάση τῆς. Ἔτσι ἔκαμε λ. χ. ὁ Παλαμᾶς⁽¹⁾. Μὰ στοῦ Κάλβου τὴ γλῶσσα πρόκειται γιὰ πλήρη ἀναρχία. «Ἀναλλοίωτη καὶ ἀκανόνιστη» τὴ χαρακτηρίζει καὶ ὁ Παλαμᾶς. «Παραθέτει λέξεις ἐκπληττούσας, ὑπερπηδᾷ τὴν γραμματικὴν καὶ λησμονεῖ τὸ συντακτικόν»⁽²⁾. Ὅλα τὰ λεξιλογικὰ καὶ γραμματικὰ στοιχεῖα τῶν περασμένων ἐποχῶν εἶναι γι' αὐτὸν θεμιτά. Θὰ ἤμασταν φυσικὰ ἀδικοὶ ἂν καταλογίζαμε στὸν Κάλβο τὴ δημιουργία τῆς ἀναρχίας αὐτῆς. Ἡ ἀναρχία ἦταν γνώρισμα τῆς γραφτῆς λόγιας γλῶσσας καὶ πρὶν καὶ ἰδίως στὰ χρόνια τὰ δικά του. Θὰ ἤμασταν δὲ μὴ ἐξ ἴσου ἀδικοὶ ἂν δὲν τοῦ ἀναγνωρίζαμε τὸ κατόρθωμα ὅτι ὀδήγησε τὴν ἀναρχία στὸ κορυφωμὰ τῆς. Καὶ πρῶτα στὴ φωνητικὴ: Δὲ σεβάστηκε τοὺς στοιχειώδεις νόμους τῆς νεώτερης φθογγολογίας. Γράφει τοῦ Νότου ἢ τ' Ἐβρου, τ' ἔθρους, εἰς τ' αἶμα, μὲ τ' αἶμα, ἀπ' ἔθνη, ἀπ' αἶμα, ἀπ' ὕβριν, ἀπ' ἰδρωτα. Μιλῶντας ἀσφαλῶς δὲν ἐπρόφερε ἔτσι, ὅπως καὶ κανένας ἄλλος Ἕλληνας. Γράφοντας δὲ μὴ ἐνόμισε δικαίωμα του νὰ ἐκθλίβῃ τὰ τελικὰ φωνήεντα ὅπως τοῦ ἀρέσει. Ἡ ἀδιαφορία του αὐτὴ γιὰ τοὺς γλωσσικοὺς κανόνες εἶναι ἀκόμα πιὸ ἀσυγχώρητη, γιατί ὁ ποιητὴς ἤξερε ἔξυνητες γλῶσσες⁽³⁾, καὶ μπορούσε νὰ μὴν ἀγνοῇ ὅτι κάθε γλῶσσα ἔχει μερικοὺς βασικοὺς νόμους ποῦ τοὺς σέβονται καὶ οἱ πιὸ ἀχαλίνωτοι ποιητῆς.

Κριτήριον στὴν προτίμηση ἄλλοτε τοῦ ἐνός καὶ ἄλλοτε τοῦ ἄλλου τύπου εἶναι οἱ μετρικὲς ἀνάγκες. Ὄταν τοῦ χρειάζεται μιὰ συλλαβὴ λιγώτερη γράφει *κεῖ* ἀντὶ *ἐκεῖ*: *Κεῖ καθαρός ἀέρας/πάντα γελάει, /κεῖ στεφανώ-*

νει... Ὄταν δὲ μὴ τοῦ χρειάζεται μιὰ συλλαβὴ παραπάνου (καὶ τοῦ χρειάζεται συχνά γιὰ νὰ ἀναπληρῶνῃ τὶς μετρικὲς συνιζήσεις) γράφει *ἐκεῖ ὁ λαὸς ἠτύχησεν, ἐκεῖ ἡ Παρνασσία κόραι*.

Ἐνῶ προτιμᾷ ἀπόλυτα τὰ θηλ. ἐπίθετα σὲ—ος (*τὴν ἄκρον τρισάθλιον μοῖραν*),⁽¹⁾ ἐκεῖ ποῦ τὸν εὐκολύνει μετρικὰ γράφει *θανάσιμη ὄρα* (πεντασύλλ.).

Ἡ ἀναρχία προβάλλει πρὸς χτυπητὴ στὶς ἀναδιπλασιασμένες καὶ μὴ μετοχές παθητικοῦ παρακειμένου. Χρησιμοποιεῖ ἀσθαίρετα πότε τὸν ἕνα πότε τὸν ἄλλον τύπο, ἀνάλογα μὲ τὶς συλλαβὲς ποῦ χρειάζεται: *λυπημένα καὶ λευπημένα, ταραγμένον καὶ τεταραγμένον, πικραμμένην καὶ πεποτισμένην, βρεγμένα καὶ πεπυρωμένην, βαμμένην καὶ κεχρυσωμένα, πλεγμένα καὶ πεφιλημένα, μυρισμένα καὶ τετριχωμένην*.

Ἡ ἴδια ἀσθαίρεσις βασιλεύει καὶ στὴ χρῆση τῶν ρηματικῶν τύπων —ουν καὶ —ουσι, ποῦ γροθοκοπιῶνται μέσα στὴν ἴδια κάποτε στροφή: *ἰδοὺ οἱ καρποὶ φυτρώνουν καὶ τ' ἀνθὴ ἰδοὺ σκορπίζουσι..., συμπλέκουσι στεφάνους καὶ τὸν δοξάζουν..., οἱ βράχοι φεύγουσι..., φεύγουν ὀπίσω..., ἢ Ὄραι ἀνοίγουσιν... τ' ἄλογα ἐκβαίνουσι* κτλ. Γράφει ἄλλοῦ *φεύγουσι ἄλλοῦ φεύγουν, ἄλλοῦ πέφτουσι, ἄλλοῦ πέφτουν*. Τὸ ἴδιο καὶ σ' ἄλλους γραμματικὸς τύπους: *συμμέτρως ἐχευέσαμεν, ἰσόμετρα ὡς ἀποθάνωμεν, τὰ δμμάτια καὶ τὰ μάτια, τὰ παιδία καὶ τῶν παιδιῶν, μιμήσατε καὶ μιμηθῶμεν, ὕπαγε καὶ πῆγαινε, ἔχεον καὶ χύνει, πετάει καὶ πετᾷ, σὺ καὶ ἐσέ, ψηλά καὶ ὑψηλά, ὦ μήτηρ καὶ ὦ μητέρα, ὦ πατεῖς καὶ ὦ πατρίδα μου, τῆς νύκτας καὶ τῆς νυκτός, ξανοίγω καὶ ξανοίγω, διὰ πάντα καὶ διὰ πάντοτε, νίκησον καὶ κινδύνευσε, μειδίασον καὶ ἀναστύναζε*. Ὅλα αὐτὰ σὰ θυσία στὸ μολῶχ τοῦ ἑφτασύλλαβου, ἂν καὶ οἱ συλλαβὲς θὰ μποροῦσαν κι ἄλλιως νὰ γεμίσουν, ἂν ὁ ποιητὴς εἶχε σαφέστερη συνείδηση μιᾶς κάποιας συνοχῆς καὶ ἐνότητος τῆς γλῶσσας του. Εὐτύχημα εἶναι ποῦ ὁ Κάλβος εἶχε τινάξει ἀπὸ πάνω του «τὴν βαρβαρότητα τῆς ὁμοιοκαταληξίας», ὅπως λέει ὁ ἴδιος, ἄλλιως ποῖός μορεῖ νὰ προβλέψῃ τί διαστάσεις ἀκόμα θὰ ἔπερνε ἡ γραμματικὴ «ποικιλία» γιὰ χάρη τῆς.

Στὸν πληθυντικὸ τῶν πρωτόκλιτων θηλυκῶν προτιμᾷ, ὅπως εἶναι φυσικὸ, τὸν ἀρχαῖο τύπο σὲ—αι καὶ ὄχι τὸ νεοελληνικὸ σὲ—ες, συνδυάζοντας τὴν ἀρχαιοπρέπεια μὲ τὴ μηχανικὴ εὐκολία, νὰ τὸ ἔχη δηλ. διπορτο στὸ ζήτημα τῶν μετρικῶν συνιζήσεων. Ἡ κατάλ.—ες μὲ τὸ τελικὸ σύμφωνόν τῆς εἶναι στὸ ζήτημα τοῦτο πιὸ ἀνοικονόμητη. Ἡ ἀρχαιοπρέπεια δὲ μὴ τῆς κατάληξης δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ συνδυάσῃ τοὺς τύπους αὐτοὺς μακαρονικώτατα μὲ τὸ νεοελληνικὸ

(1) Ν. Π. Ἀνδριώτη, ὅπου παραπ. σ. 248.

(2) Κ. Παλαμᾶς, Τὰ πρῶτα κριτικά, σ. 40.

(3) Ἦξερε ἑλληνικά, λατινικά, ἐβραϊκά, ἰταλικά, γαλλικά, ἀγγλικά. Βλ. Σ. Στευραῖτη, ὅπου παραπ. σ. 278.

(1) Κάποτε κ* ἐκεῖ ποῦ δὲν πρόπει: *τὴν ἐκλεγὴν ἐλευθέρων* (=ἐλευθέρων)/*δίδει τὸ θεῖον τὴν ἐκούσιον* (=ἐκούσιαν) θυσίαν.

ἄρθρο τοῦ πληθ. τῶν θηλ. οἱ ποὺ τὸ γράφει κατὰ τὴν ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς τοῦ ἦ (1): ἦ τόσαι, ἦ ὦραι, ἦ κόραι, ἦ δάφναι, ἦ χαραί, ἦ τέχναι, ἦ κατοικίαι χωρὶς νὰ ἀποκλείη καὶ τὸ αἶ (αἶ κορμωσῖαι). Φοβοῦμαι πῶς ἡ πρόνοια τῶν συνιζήσεων εἶναι ὁ μόνος λόγος ποὺ τὸν παρακίνησε νὰ ξεθάψῃ καὶ τὸ καθό, γιὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ κοινὸ καθώς, καθὸ ἢ ταχύπους Ἴτρις λάμπει... τότε καθὸ δ Παράδεισος / δίδει ἢ γῆ ράδα, καὶ τὸ δεῖ με τὴ σημασία «διότι».

Ἀπὸ ἀρχαῖστικὸ ζῆλο μεταχειρίζεται ἄλλοτε ἐνεργητικὸς τύπος τῶν ρημάτων ἀντὶ μέσων, εἴτε τὸ ἐπιτρέπει ἡ ἀρχαία εἴτε ὄχι: σεβάζων ἀντὶ σεβόμενος, παραπονοῦντα ἀντὶ παραπονοούμενον, μιμήσατε ἀντὶ μιμηθήτε, καὶ ἄλλοτε τὸ ἀντίστροφο: ἦ σπῖθα... μεγαλώνεται, ἐδυναμώθη τώρα, ἀνάπτονται αἶ ἀστραπαὶ ἀνοίγονται αἶ θύραι (= ἀνοίγουν μόνες τούς), θνητοὶ ποτισθήτε (=πιέτε).

Υπάρχει καὶ πλήθος ἀπὸ περιπτώσεις λέξεων παραμορφωμένων, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβῃ κανεὶς ἂν μετρικὲς ἀνάγκες, ἀρχαῖστικὴ τάση ἢ τὸ χαλαρὸ γλωσσικὸ αἶσθημα τοῦ ποιητῆ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ τὶς ἐδημιούργησε. Εἶναι ἄλλοτε ἀρχαῖκὲς στήριζα καὶ δημοτικὲς στὸ σχηματισμὸ, καθὼς: ὦ χεῖρα, ἐνθυμᾶσαι, μυρμυρίζει, ἀλλάττοντος, στέκων, κτυποῦσα, ἢ βάρκα, σὲ βλέπω κυβερνοῦσαν, ἀνυπόφερτος, πέφτουσι, σὺ δάματρα, ἄλλοτε πάλι ἀρχαῖκὲς στὴν κατάληξη καὶ ἀλλοιωμένες στὸ σχηματισμὸ τοῦ θέματος: νᾶλθω, ἀναπτε (ἀόρ.), ἀπολαύσαμεν, ἐβουλιάσαν, ἐδιάλεξας, ἐδύναξας, κατεβαίνων, κατασχισμένως, ἐπίναμεν, ἐκατοίκουν, ἀντιβόουν, ἐκαταφρόνει, ἔλα νὰ ζετάσωμεν, καὶ ἄλλοτε διορθωμένες ἐξαμβλωματικὰ σὰν τὰ δγλήγορα, ἐμαζώχθη, ἀπεθάνη, ἐγκρημισμένα πόλει (= γκρεμισμένες) ποὺ θυμίζουσι τὸ μυθικὸ τέρας, «πρόσθε λέων, δπιθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα». Ἡ ἀλλόκοτη, μακαρονικὴ σύνδεση ἀρχαίων καὶ νέων στοιχείων παρατηρεῖται καὶ σὲ συνταχτικὰ ζεύγη, σὰν τὰ χάλκιον χέρι, ἀκάμαντα ἄλογα, πάλαι καὶ ἀκόμα, ἦψα κάγγελα, ἀέννα νερά κ. ἄ.

Κάπου κάπου τέλος πρόκειται πιά γιὰ ἀδέξια πλάσματα δικὰ του, ποὺ προδίνουν κακὴ γνωριμία μετὰ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα. Τέτοια εἶναι: τῶν τεθνημένων, τοιοῦτως, παρηγόρησις, ψάλματα, μειδίασμα, ἀτρέμητα, εἰς ἢ δόξα θερμώση, μιμήσατε, τὰ πλήθη τῶν μελίσσαν, ὦ Ζάκυνθε. (2) Συγκρίνετε τώρα τὰ θνησιμαῖα τοῦτα γεννήματα μετὰ ὅ,τι ἔ-

πλασαν ἄλλοι ποιητὲς ἔχοντας βάσιν τὴ ζωντανὴ μας γλῶσσα (ἀρκεῖ ἐδῶ τὸ παράδειγμα τοῦ Παλαμᾶ), καὶ τὸ συμπέρασμα θὰ εἶναι πολὺ διδαχτικόν. Εὐτυχῶς ὁ Κάλβος δὲ στάθηκε πολὺ μεγάλος ποιητῆς καὶ δὲν ἐπηρεάσατο κανένα. Ἄν συνέβαινε τὸ ἀντίθετο, καὶ δημιουργοῦσε σχολὴ ποιητικὴ ἰκανὴ νὰ διαμορφώσῃ λογοτεχνικὴ γλῶσσα πᾶνω σὲ μιὰ τόσο ἐξωφρενικὴ βάση, θὰ εἶχε τὸ ἔθνος μας παραφρονήσει διαβάζοντας τοὺς λογοτέχνες του.

Λειψὴ γνώση τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας μαρτυρεῖ καὶ πλήθος ἀπὸ ἀκυρολεξίες, ποὺ κάνουν τὸ λόγο τοῦ ἀσαφῆ, τὴν ἐκφράση τοῦ ἀδέξια, καὶ κατεβάζουν ἀκόμα χαμηλότερα τὴν ἔσοικι ἀλλιῶς μέτρια ἀξία τῶν στίχων του: Τέτοιες ἀκυρολεξίες ἢ ἀτυχῆς ἐκφράσεις εἶναι οἱ ἐξῆς: καθὼς τὴν αὐγὴν ἐξ ἀπλώνετ' ὁ ἥλιος' τοῦ ἀνθρώπου τὰ γόνατα / ἰδοὺ πετάουν' καλός, γλυκὺς ὁ ἀέρας / ὁ ποῦ πρῶτον ἐπίναμεν' κενεάουσι τὸ ἄροτρον (ἀντὶ: τὸ ζευγάρι ποὺ ὀργώνει)· μήπως τῶν προδομένων ἀνθρώπων σὲ ξανοίξουσιν (=δοῦν) ἢ μακρὰι σπάθαι' πόσον δεκτὴ καὶ νόστιμη / φέγγεις, ὦ ἡμέρα' ἄγρια, μεγάλα, τρέχουσι / τὰ νερά τῆς θαλάσσης (=τὰ κύματα)· ἄροτρα, βάρκες καὶ ἄρματα / ἢ μελημένα (=παρατημένα)· μελίφρονον... στέμμα, τὸ χέρι... ἐκβαλίνει, ἀλαλάζον σφόδρα' υἱέ μου, πνεόουσαν μ' εἶδες (=ζωντανή)· ἀνέφελος, ξάστερος φέγγει ὁ ἥλιος' νέων γυναικῶν καὶ ἀνθρώπων' ἀκουσον τὴν βοὴν τῶν θάνατον πνεόντων / ἢ ἐλευθερίαν (=ἐκείνων ποὺ φωνάζουν θ. ἢ ἐ.)· κατὰ τρεχόμεν τὴν εὐτυχίαν (=κυνηγοῦμε)· μοσχοβολάει τὸ κλίμα σου, / ὦ φιλιτῆ πατρίε μου (=ὁ ἀέρας σου)· εἰς κάθε στήθος / ἔνα μαχαίρι στέκεται / κατὰ χωσόμενον' δετὴ ζωὴ σοῦ λείψει / κατὰ πεθάνης)· τροχῶν διασυσμένων (=ποὺ κυλιούνται)· τῶν ποδῶν ἐσήμερι / τ' ἄλυπον μέτρον (=κροτοῦσε ὁ εὐθυμὸς ρυθμὸς τῶν ποδῶν)· τὰ κύματα εὐτυχῆ τῆς μυρωδίας' τοῦ Αἰγαίου ἱερὸν ρεῦμα... τώρα χηρεύεις (=δὲν κολυμποῦν στὰ νερά σου πιά). Πολὺ ἀδέξια μεταχειρίζεται τρεῖς φορές στὸ ἴδιο ποίημα τὴ λ. θηρία μετὰ τὴ σημασίαν «πάλληκάρια»: νέοι, γυναῖκες, γέροντες / ἐλληνικὰ θηρία, θηρία / μάχην πνέοντα, δόξαν, / σὲ κατατρέχουν, ἐλληνικὰ θηρία / σὲ κατατρέχουν. Τὸ ἐλληνικὸ λεξιλόγιό του ἦταν περιορισμένο καὶ δὲν εἶχε τὴν εὐκολία τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς ποικιλίας.

Πολλὲς ἀσάφειες εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ὅτι ὁ ποιητῆς χρησιμοποιοῖ καμμιά φορά τὶς λέξεις μετὰ σημασίαν ποὺ δὲν ἔχουν: καὶ ποὺ τὰ ἐνθεα ἔπη, / ποὺ εἶναι τώρα τὰ σύμμετρα / πτερόεντα φωνήεντα; τὴν φυγὴν κατεγκρήμισον Ὀθωμανέ' ὁ ἥλιος κυκλοδίκωτος / ὡς ἀράγνη μ' ἐδίπλωνε / καὶ μεφῶς καὶ μεθ' ἀνάγνην τὸ ποτὸν καθαρὸν θέρει ἀπεύει τὰ φύλλα' ἐδῶ ἄς καθίερωσω μεν / τὰ πάθη μας προθύμως. Σὲ πεζό

(1) Τότε νόμιζαν πῶς ἔγινε ἀπὸ τὸ αἶ με τροπὴ τοῦ α σὲ ἠ καὶ ὀπογραφή τοῦ ι. Σήμερα τὸ θεωροῦμε ὅλοι ὡς ἐπέκταση τοῦ πληθυντικοῦ ἀρσενικοῦ: οἱ ἄνδρες — οἱ γυναῖκες — πβ. les hommes — les femmes, die Männer — die Frauen.

(2) Λάθη ὀρθογραφικὰ, σὰν τὰ ἠροϊκός, χῆσαι, ἀνιλεῶν, κλονάρια, κήτρων, νὰ σιηπτῶσι, σόνει, ἐλαίου (=ἐλέους), δγλήγορα, δόσε, ἀκόμι δὲ βαρύνουσι τὴ βαθμολογία τῆς ἐλληνομάθειας τοῦ ποιητῆ, γιὰτὶ δὲν εἴμαστε βέβαιοι ἂν ἔτσι τὰ ἔγραψε ὁ ἴδιος. Δικὰ του εἶναι τὰ ἠρισπόμενα, σορηδὸν κ. ἄ.

(μετρική ἐπισημείωση) γράφει *εἰς ἀ π ο τ ἑ λ ε σ μ α* τοῦ σκοποῦ του (=γιά νά πραγματοποιήσῃ τὸ σκοπὸ του).

Ἄδυναμία γλωσσική προδίνουν καὶ οἱ ὀνομαστικές ἀπόλυτες, πού παρατήρησε ὁ Βουτιερίδης⁽¹⁾, σάν αὐτή: *ἐκεῖ δ' εὐθύμῳ ἐπέραστος / κατεβαίνων, τὸ βλέμμα τῶν γηγενέων δρακόντων / ἐχάθη*.

Ἀκόμα μεγαλύτερη ἀδυναμία, γλωσσική μαζί καὶ ποιητική, μαρτυρεῖ ὁ τρόπος πού συνδυάζει τὰ οὐσιαστικά του με κοσμητικά ἐπίθετα. Ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα δείγματα τῆς φαντασίας καὶ τῆς δημιουργικῆς ἱκανότητάς ἐνός ποιητῆ εἶναι οἱ πρωτότυποι συνδυασμοὶ οὐσιαστικῶν με ἐπίθετα καὶ ἡ δημιουργία νέων ἐπιθέτων, κυρίως με σύνθεση. Τὴν ἱκανότητα αὐτὴ τὴ βρίσκουμε σὲ μεγάλο βαθμὸ στὸν Παλαμά⁽²⁾. Ὁ Κάλβος δὲν ἀνήκει στοὺς ποιητὲς πού ἀποφεύγουν τὸ κοσμητικὸ ἐπίθετο, ὅπως λ.χ. ὁ Καβάφης, ἀπὸ λιτότητα ἢ ἄλλο λόγο. Ἀντίθετα αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη του τόσο πολὺ στὴν ἔκφρασή του, ὥστε τὶς περισσότερες φορές δὲν τοῦ ἀρκεῖ ἓνα ἐπίθετο καὶ βάζει δύο, σημάδι καὶ τοῦτο ἀδυναμίας, γιατί ἓνα ἐπίθετο γιὰ κάθε ἔννοια, ὅταν εἶναι ἀπὸ τεχνίτη τοῦ λόγου βαλμένο, εἶναι ἀρκετὸ: *λαοὶ ἄφρονες, ἄσωτοι / τρομερῆ, φρικτὴ ἁρμονία / ἄγρια, μεγάλα... νερά / ἀνδρὸς γενναίου / φιλελευθέρου / στολὴν ἔνδοξον, ἔντιμον / χλωρά, μωσαχοβολοῦντα νησία / λευκόν, σιγαλὸν μάρμαρον / ἀείμνηστα κ' εὐτυχῆ δῶρα / τὴν ἄωρον, τρισάθλιον μοῖραν / καὶ σείς χρυσᾶ, σείς ἀμβροσίονα ρόδα / εἰς τὸν τραχύν, τὸν δύσκολον τῆς Ἀρετῆς τὸν δρόμον / εἰς τὸν ἠγριωμένον, βαθύν ὤκειανόν / ἀείμνηστος, θαυμάσιος ζῆλος / τὰ αἰώνια, ἄπειρα ἔργα / φοβερόν, μυσαρὸν θρέμμα / χρυσᾶ, φλογώδη... πέταλα / ὑβριστικά, ὑπερήφανα τύμπανα / καλός, γλυκὸς ἄερας / καὶ κάποτε πλαισιώνοντας τὸ οὐσιαστικὸ με προηγούμενο καὶ ἐπόμενο ἐπίθετο: *τῶν ἀμώμων Φαρῶν δικαιοτάτων, λαμπρὰν θυσίαν πολῦτιμον, μικρὰν ψυχὴν κατάπτυστον, ἐρεβώδη λουτρὰ βαθέα*.*

Μολονότι λοιπὸν ἐπιζητεῖ τὸ κοσμητικὸ ἐπίθετο, οὔτε τὸ βρίσκει εὐκολὰ οὔτε νά τὸ πλάσῃ μπορεῖ. Καὶ καταφεύγει στὰ πάγκοινα κοινοτοπικά ἐπίθετα, χωρὶς νά ἔχη τὴ δύναμη νά τοὺς δώσῃ μιὰ νέα ὄψη, ὅπως πετυχαίνει συχνὰ με παρόμοια μέσα ὁ Καβάφης. Ἐπίσημος, βιβλικὸς καὶ λάτρης τοῦ καθιερωμένου ὁ Κάλβος, δὲν διστάζει καὶ τὰ ὁμηρικὰ ἀκόμα ζεύγη νά παραθέσῃ, ἐπιζητώντας, ὅπως παντοῦ, τὴν ἔμμεση φιλολογικὴ συγκίνηση: *ἀγλαὰ δῶρα* (συχνὰ), *μέγας Ὀλυμπος, τῶν μακάρων Ὀλυμπίων, τρίμορφος Ἐκάτη*. Οἱ δικοὶ του συνδυασμοί, ὅσοι δὲ θυμίζουσιν ἀρχαιότητα ἐμπνευση, καθὼς τὰ *ζεφυρόποδες χάριτες, θεῖαι παρθέναι* (=Μοῦσες), *ἱερὸν ρεῦμα, ἀέννα νερά*,

ἀλκίτυπος ξηρά, ροδόπεπλος κόρη, μαρτυροῦν τὴν ἔλλειψη πρωτοτυπίας καὶ γλωσσοπλαστικῆς ἱκανότητάς: *θαυμάσιε Ὀμηρε, ἄριστα τέκνα, πικρὰν ξενιτεῖαν, λαμπρὰν θυσίαν, λαμπρὸν παρθένον, ἄγγελος λαμπρός, δροσερὰς πηγὰς, δροσόμεντα ρόδα, ἀνθη ἀμάραντα, φιλιτάτη πατρίς, πολῦτιμος θεά, χάος ἀμέτρητον, βαθέα λαγκάδια, πλεόμενα καράβια, δασέας ἐλαιῶνας, τῆς φοβερᾶς θαλάσσης, μέγας λέων, πολὺδενδρα (!) δάση*. Οὔτε τὰ συνταχτικά ἰδιόρρυθμα, σάν *τῆς γῆς πολυβοτάνου, τὴν κεφαλὴν σεβάσμιον, τῆς γῆς πλατείας*, τὰ βουνὰ σκιώδη δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ καλύτερα. Σπάνια τὸ ποιητικὸ του αἰσθημα κατορθώνει νά ὑψωθῇ πάνω ἀπὸ τὸ κοινοτοπικὸ καὶ τὸ μέτριο, καθὼς στὰ *ἀργυρεὰ δμίχλη, αὐγὴ χρυσόζωνος, μελανόπτερα σύννεφα, οὐράνια ρόδα, ἀμβροσίονα ρόδα, ἀμβροσίονα στόμα, τῆς ὑπεργλυκυτάτης ἐλευθερίας, ἐπὶ τὴν ἄπειρον θάλασσαν τῶν ὀνειρών*, πού ξαφνιαζοῦν κάπως τὸν ἀναγνώστη με τὴν πρωτοτυπία καὶ ζωηρότητά τους.

Χαρακτηριστικὸ τῆς ποιητικῆς τεχνικῆς τοῦ Κάλβου εἶναι ὅτι δὲν ἀποφεύγει καθόλου τὴν ἐπανάληψη ὀρισμένων λέξεων καὶ εἰκόνων πού τοῦ φαίνονται ἐπιτυχεῖς. Τὸ ἐπίθετο *ἱερὸς* τοῦ ἐπιβάλλεται στὴ σκέψη τόσο πολὺ, ὥστε τὸ σκορπᾷ «μ' ἄφθονα χέρια», ὅπως θάλεγε ὁ ἴδιος: *ἱερὰ νύκτα / τὴν ἱερὰν ἀνάπαιον / τὸ μέτωπον / ἱερὸν τῶν γονέων σας / ὃ λαμπρὸν τοῦ Αἰγαίου / ἱερὸν ρεῦμα / τοῦ θεσπεσίου γέροντος / ἱερὰ κεφαλὴ / θέλει / τὴν ἱερὰν φιλήσειν / κόνιν / τὸ ἐλεύθερον / ἱερὸν σου χῶμα* κτλ. Ἐπίσης πολὺ φαίνεται νά τοῦ ἀρέσῃ ἡ παρομοίωση τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς με πρόσωπο ἢ μέτωπο ὅπως δείχνει ἡ ἐπιμονὴ με τὴν ὁποία ξαναγυρίζει σ' αὐτὴ τὴν ἔκφραση: *ἀμαυρόνεται / τῆς νῆσου ἢ εἰς ὡς πρόσωπον / ἐπὶ τὸ μέγα πρόσωπον / τῆς γῆς πολυβοτάνου / χάνονται ἀπὸ τὸ πρόσωπον / τῆς γῆς πλατείας / δὲν ἔμεινε... εἰς τὸ πρόσωπόν σου / ἢ χιῶν / φιλοῦσι τὸ ἀναπαυμένον μέτωπον / τῆς οἰκουμένης*.

Ὁ κ. Γ. Ἀποστολάκης⁽¹⁾ ἔδειξε πόσο καταχρηστικὴ εἶναι στίς Ὁδὲς τοῦ Κάλβου ἡ συχνότητα τῶν παρορμητικῶν μορίων *ἰδοῦ, νά, ἐμπρός*, με τὰ ὁποῖα προσπαθεῖ ὁ ποιητὴς νά ζωηρέψῃ τὸν ἄψυχο, ἀλύγιστο λόγο του. Πρέπει νά παρατηρηθῇ ὅτι ἡ συχνότητα παρορμητικῶν λέξεων εἶναι γενικώτερη, προπάντων σὲ ρήματα, καθὼς *κέυπα, κέντησον, φύγε / αὐτοῦ τινάξατε, αὐτοῦ εἴψατε, αὐτοῦ πετάξατε / τί μένεις, τί νοεῖς, τί δὲν φεύγεις; μειδίασον, χείρου, φίλε μου / τώρα ἀστράφατε... τώρα ἀρπάξατε... κατὰ σκοπὸν βαρέσατε*, καὶ ἀνάγεται σὲ χαρακτηριστικὴ συνήθεια τοῦ ποιητῆ νά περιγράψῃ με περισσότερα ἀσύνδετα ρήματα μιὰ ἔντονη κίνηση: *(οἱ ἐχθροὶ) ἐβούλιασαν, ἐχάθησαν* (ὁ λέων) *πληγῶνει, σκοτώνει, διασκορπίζει*, ἢ

(1) Ὁπου παραπ. σ. 44.

(2) Ν. Π. Ἀνδριώτη ὅπου παραπ. σ. 245 κ. ἐξ.

(1) ὅπου παραπ. σ. 344.

ὁποιοδήποτε γεγονός πού τόν συγκινεῖ: *οἱ ἀκτίνες μ' ἔθρεψαν, μ' ἐθεράπευσαν.*

Πάθος προσπαθεῖ νά δώσῃ στό λόγο του ὁ ποιητής καί μέ τήν ἐπανάληψη τῆς ἴδιας λέξης κατά συνέχεια ἢ κατά διαστήματα σέ γειτονικούς στίχους. Ἡ ἐπανάληψη αὐτή, μολονότι δέν εἶναι ἀπό τὰ πιό περίφημα μέσα γιά τήν παραστατική ἐκφράση (οἱ πολλοὶ μεγάλοι ποιητές δέν τή χρειάζονται), καί δέν εἶναι καθόλου νέα, ἀφοῦ γίνεται στόχος εἰρωνείας ἀπό τόν Ἀριστοφάνη⁽¹⁾ εἰς βάρος τοῦ Εὐριπίδη πού τή συνείθιζε πολύ. ὡστόσο ποτέ δέν ἔλειψε ἀπό τήν ποίηση. Κι ὁ Παλαμᾶς τῆς ἐπλήρωσε φόρο βαρύ⁽²⁾. Μέσα στό θεμνόν, μεγαλόπρεπο καί ιερατικό τόνο τῶν ᾠδῶν τοῦ Κάλβου ἡ ἐπανάληψη ἠχεῖται ριαισταῖα, σάν ἀντίλαλος ἐκκλησιαστικοῦ ψαλμοῦ: *ἀκούω, ἀκούω τόν θόρυβον· καλῆτερα καλῆτερα / διασκορπισμένοι οἱ Ἕλληνες· ἐλύθη, ἐλύθη ὡς ὄνειρον φεύγει, φεύγει ὁ προδότης· φύγε, φύγε τόν κίνδυνον· ἄς γένη, ἄς γένη μίσσημα· καί χαίρουσα πετάει, / πετᾷ ἡ ψυχὴ μου χάνονται ἡ πόλεις, χάνονται βασιλεία κ' ἔθνη· κράζει ὄχι τὰς ξένας, κράζει... τὰς θυγατέρας· πλὴν χιλιάδας, χιλιάδας βλέπω· ἐλύθησαν οἱ ἀνεμοὶ / σφοδροί, σφοδροὶ ἐδῶ μέσα· πυκνά, πυκνά ὡς καλάμια· ἀλλ' ἀφρευκτος ὁ θάνατος, / ἀφρευκτος εἶναι· καί γὰρ καί γὰρ τόν οἰδηρον / γυρεύω· καί σεῖς χρυσᾶ, σεῖς ἀμβροσίον ρόδα· ποτέ δέν σέ ἐλησμόνησα, ποτέ τοῦ λόγου ποία, / ποία εἰς σέ τοῦ πνεύματος / λείπει Ἀφροδίτη; τώρα, ναι τώρα ἀστράφατε.*

Ἰδιαίτερη προσοχὴ ἀξίζει ἡ συνήθεια τοῦ Κάλβου νά ἐκφράζῃ σέ ἀνάλυση γραφικὴ ἓνα νόημα μέ δυο οὐσιαστικά πού δηλοῦν ἔννοιες γειτονικές ἢ συναφεῖς, (ὅπως κάνει συχνά κι ὁ Παλαμᾶς): *τοὺς πολεμοῦντας / σταυρὸν καὶ ἀλήθειαν· τὰ δάση / καὶ τὰ βουνά· στεγνώνει τὰ δάκρυα, / τὸν Ἰδρωτὰ σας· χαϊδεύουν τὸ σῶμα καὶ τὸ στήθος· τὴν μάστιγα / ἐχθρῶν τυράννων· γέμουσι / μέθης καὶ φόνου· φεύγουσιν / ὄνειρα, σκότος· γέμοντα ἔρωτος / καὶ φωνῶν· θηρία / μάχην πνέοντα, δόξαν· πότε εὐσπλαχνίαν ἐγνώρισαν, / δικαιοσύνην;* Ἀνάλογη τάση δείχνει, καθὼς εἶδαμε, καί γιά τὰ ἐπίθετα.

Τὴν παρομοίωσιν τὴν τόσο ἀγαπητὴν στοὺς ἐπικούς ποιητές, ὁ Κάλβος σχεδὸν τὴν ἀποφεύγει, καί τοῦτο εἶναι σύμφωνα μέ τὸ εἶδος τῆς ποίησής του. Οἱ παρομοιώσεις του εἶναι σπάνιες καί τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἔχει καί δικό του τρόπο στὴν τεχνικὴ τῆς διατύπωσής του. Ἀντὶ τοῦ συνηθισμένου σχήματος «ὅπως... ἔτος...», ὁ Κάλβος συχνά περιγράφει πρῶτα ἐκεῖνο γιά τὸ ὁποῖο πρόκειται καί κατόπιν εἰσάγει τὴν εἰκόνα μέ ἓνα «οὕτως»: *Σχισμένη ἀπὸ μυρίας / πρῶρας ἀφρίζει ἡ θάλασσα... Ἐπὶ τὴν λίμνην οὕτως / αὐγερινὰ πετάουσι / τὰ πλήθη τῶν με-*

λίσεων·—Νύκτα δουλείας σ' ἐσκέπασε, / νύκτα αἰῶνων. / Οὕτω εἰς τὸ χάος ἀμέτρητον / τῶν οὐρανίων ἐρήμων, / τυκτερινὸς ἐξάπλωσεν κτλ. — Θλίβει ὁ καπνὸς τὸ διάστημα / γαλάζιον τῶν ἀέρων / Οὕτως εἰς τὴν δμίχλην / τοῦ θανάτου μειδίασμα / πνίγεται νέον·—Ἐβούλιασαν, ἐχάθησαν, / ἐκλείσθη ὁ τάφος. / Οὕτως ἀπὸ τὸν ἥλιον ... πέφτουσιν εἰς τὴν θάλασσαν / τῶν αἰῶνων ... ἡ ὥραι. Ὁ τρόπος αὐτός τῆς παρομοίωσης ἂν εὑρίσκε μμητές, θὰ πλούτιζε τὴ γλῶσσα μας μέ ἓνα στοιχεῖο ἀσάφειας καί συσκοτισμοῦ μᾶλλον παρὰ ἐκφραστικῆς δύναμης. Εὐτυχῶς ἔμεινε ἀποκλειστικὸ κτῆμα τοῦ δημιουργοῦ του.

Ὅποιος μελετᾷ τὰ μέσα τοῦ ὕφους τοῦ Κάλβου πρέπει νά ἔχη ὑπ' ὄψιν τὴν σχετικὰ μικρὴ ἔκταση καί τὸ μονότροπο τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου. Μαζί μέ τις ὁμοιες στροφές, τὴν ἴδια παντοῦ γλῶσσα, ξανάρχονται ἡ ἴδια διάθεση καί τὰ ἴδια ἐκφραστικὰ στοιχεῖα. Ἄν ἦταν ποιητής πολύτροπος, ὅπως ὁ Παλαμᾶς, θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρία νά μεταμορφώνεται, νά ξανανιώνῃ τὰ γλωσσικά του ὄπλα καί τὴν τεχνικὴ τῆς ἐκφράσεώς του. Νὰ μὴν ξεχνοῦμε καί πὼς ἡ «Λύρα» τοῦ Κάλβου γράφτηκε μέσα σέ λίγα χρόνια καί ὅτι ὁ ποιητής ἦταν τότε μόλις 32 χρονῶν. Ἄν σέ ὠριμότερη ἡλικία ἐξακολουθοῦσε νά γράφῃ⁽¹⁾, δὲ θὰ ἔμεινε ἀπαράλλαχτος καί στάσιμος⁽²⁾. Αὐτὸ ὅμως δυστυχῶς δέν ἔγινε, γι' αὐτὸ ἐξετάζοντας ἓνα ἄλλο στοιχεῖο τοῦ ὕφους του, τις ἀντονομασίες καί εἰκονικὲς περιφράσεις του, πέφτουμε πάλι, στὴ μόνη πηγὴ τῆς ἐμπνεύσεώς του, τὸν ἀρχαϊσμό. Ἐνῶ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ μόνο μὴ τὴν πρωτοτυπία γίνεται ἀξιο ἐνδὸς ποιητῆ⁽³⁾, ὁ Κάλβος τὸ κρατᾷ ἀντιποιητικὰ κολλημένο στὴ μίμηση παλιῶν κοινοτοπικῶν πιά περιφράσεων, καθὼς ἡ *ροδόπεπλος κόρη* (ἢ αὐγὴ), *τὸ ὄρνειον τοῦ Διὸς* (= ὁ αἰτός), *Μνημοσύνης θρέμματα πτερωτὰ* (= οἱ Μοῦσες), *ὁ βασιλεὺς τῶν ἀθανάτων* (= ὁ Θεός), *ὁ θερμὸς Κύων* (= τὰ κυνικὰ καύματα), *ὁ γέρον φθονερός* (= ὁ χρόνος), *τοῦ Θεοῦ τῶν ἐρώτων* (= τοῦ Διονύσου!), *τοῦ λαμπροῦ βασιλέως τῶν ἀέρων* (= τοῦ ἡλίου), *ἂν τὸ δίκρανον τοῦ Παρνασσοῦ / λιγύφθογγον σπήλαιον εἰσαγα* (= ἂν δέν ὑπῆρχε ἡ μουσικὴ)· *οἱ φοίνικες ξηραίνονται τῆς Ἐλλειθυίας* (= δὲ γεννοῦν πιά οἱ γυναῖκες). Ὅσα λίγα φαίνονται τῆς δικῆς του ἐμπνεύσεως μαρτυροῦν φαντασία

(1) Στὴ μετρικὴ ἐπισημείωση πού εἶβα ὁ ἴδιος ὁ ποιητής στό τέλος τῆς Α'. ἐκδόσεως τοῦ 1824 ἔγραψε: «Εἰς τὸ ἐρχόμενον, ἔάν μοι φθάσῃ ἡ ζωὴ καὶ ἡ τύχη μοι δώσῃ ἀρκετὴν ἡσυχίαν, θέλω, ὡς παράδειγμα, προβάλλειν στίχους ἠροϊκοῦς ὁμνοῦντας τοὺς κατὰ τῶν ἀνιλεῶν τυράννων τῆς πατρίδος θριαμβοὺς τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς τῶν προμάχων μας ἀρετῆς· κατὰ τὸ παρὸν ἄλλους παρὰ τοὺς ἀνωθεν δέν δύναμαι νά προσφέρω».

(2) Ἴσως μάλιστα νά εὑρίσκε μόνος του καί τὸ σωστὸ δρόμο πρὸς τὴν δημοτικὴ γλῶσσα, ὅπως ὁ Βαλαωρίτης καί ὁ Παλαμᾶς, πού κι αὐτοὶ νέοι ἀρχισαν μέ τὴν καθαρεύουσα.

(3) Σύγκρινε πόσο ψηλά τὸ κρατεῖ ἡ πρωτοτυπία τοῦ Παλαμᾶ καί ἡ πολύμορφη ἐμπνευσή του. (Μ. Π. Ἀνδριώτη, ὅπου παραπ. σ. 273).

(1) Βάτραχοι στ. 1309 κέξ.

(2) Ν. Π. Ἀνδριώτη ὅπου παραπ. σ. 270 κέξ.

φτωχή καὶ φραστικό πλοῦτο μέτρο: *θαλάσσια ξύλα* (= βάρκες), *ἡ λαμπὰς ἡ αἰώνιος* (= ὁ ἥλιος), *τὸν χρυσοῦν κύκλον* (= τὸ βασιλικὸ στέμμα), *τὸ πέμπτον τοῦ αἰῶνος* (= 20 χρόνια), *σταφυλοφόρους εἴζας* (= κλήματα), *ψυχρὸν ἀργύριον* (= φῶς), *καθαρὸν ἀργύριον* (= νερό), *τ' ἀναθρέματα τοῦ Ὄσμάν* καὶ *τῆς Ἄγαρ τὸ σπέρμα (1)* (= οἱ Τούρκοι).

Ἀνάλογες εἶναι καὶ οἱ ἀντονομασίες γεωγραφικῶν ὄρων, ὅπου προτιμᾶ ἀρχαιότερα ἢ ἀρχαιότερα ὀνόματα: *Ναβαθαία* (= Ἀραβία), *Ἀύσανία* (= Ἰταλία), *Ἀλβιών* (= Ἀγγλία), *τῶν Κελτῶν ἱερὰ πόλις* (= Παρίσι), *Σελλαίς* (= Ἡπειρος), τῶν κυρίων ὀνομάτων: *Ἀιακίδης* (= Ἀχιλλέας), *Ἀητογενῆς* (= Ἀπόλλωνας), καὶ ἄλλων ἐνοτύμων: *Ἀφροδίτη* (= χάρις), *Ἄρης* (= πόλεμος), *Δήμητρα* (= γεωργία), *Ἐκάτη* (= φεγγάρι), *ἀμαλθεῖον* (= πλοῦτος).

Ἐξέλιξη στὴ γλῶσσα τοῦ Κάλβου οὔτε ὡς πρὸς τὴ βασικὴ γραμματικὴ καὶ λεξιλογικὴ τῆς μορφῆς οὔτε ὡς πρὸς τὴν ποιητικὴ ἀνάτασιν τῆς δὲν ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ παρατηρήσουμε, γιὰτί ὅπως ξέρουμε, ὅλες οἱ ὠδὲς του εἶναι προϊόν μικροῦ σχετικὰ χρονικοῦ διαστήματος καὶ ἀντιπροσωπεύουν μιὰ μόνον ἡλικία τοῦ ποιητῆ, τὴ νεαρή, καὶ μιὰ μονότροπη ποιητικὴ του διάθεσις. Ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴ μετατόπισιν τῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν τοῦ πνευματικοῦ τῆς κόσμου σὲ ἄλλες περιοχάς, διαφορετικὰς ἀπὸ τὰ φαραγγία τῶν μαχῶν τοῦ Ἀγῶνα, εἶχε ὁ ποιητὴς ζῶντας πιά στὴν Κέρκυρα, κοντὰ στὴν ἐλεύθερον πατρίδα, εὐκαιρίας νὰ δοκιμάσῃ τίς ποιητικὰς του ἰκανότητες σὲ ὕλη διαφορετικὴν. Ποιὸς ξέρει ποιοὶ λόγοι, πὺ πρέπει νὰ εἶναι πολὺ βαθιοὶ καὶ σοβαροί, ἔκαναν νὰ στερέψῃ μέσα του καὶ ἡ πατριωτικὴ ποίησις, γιὰ τὴν ὁποία ὁ ἔθνικὸς μεγαλοῖδεατισμὸς ποῦ ἡ ἀθλιότης τοῦ ἀσημαντοῦ νεοελληνικοῦ κρατιδίου καὶ οἱ ἐθνικοὶ παλμοὶ τοῦ ἀπέραντου ὑπόδουλου ἀκόμα ἑλληνισμοῦ γεννοῦσαν τότε στὴν ψυχὴ τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων, ἔδινε πλοῦσιον ὕλικόν, ὅπως ἔδωκε κατόπι καὶ στὸ Βαλαωρίτη. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα αἰσθήματα δὲ στάθηκαν ἰκανὰ νὰ κινήσουν τὸν ποιητικόν του κάλαμον, σ' ὅλο τὸ μακρὸ χρονικὸ διάστημα ποῦ πέρασε στὴν Κέρκυρα, εἴτε σάν καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς εἴτε σάν ἰδιώτης, ὥσπου ἔφυγε πάλι στὸ Λονδίνο γιὰ νὰ πεθάνῃ ἄγνωστος καὶ λησμονημένος.

Ἡ γλῶσσα τοῦ Κάλβου ὅπως μᾶς παρουσιάζεται στὴν περιορισμένη ἔκτασιν τῆς «Λύρας» του, μὲ τὰ θανάσιμα ἐλαττώματα ποῦ τὴ βαρύνουν, ἦταν ἀπὸ πρὶν καταδικασμένη νὰ μείνῃ χωρὶς συνέχεια στὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Παρὰ τὴν ὀξύτατη ὑποτροπὴ ποῦ σημείωσε στὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα ἡ καθαρεύουσα στὴν ποίησιν, πάντως χωρὶς νὰ συντελέσῃ σ' αὐτὴ τὸ λησμονημένον πιά τότε ἔργον τοῦ Κάλβου, βρῆκε ἡ νέα λογοτεχνικὴ μᾶς γλῶσσα ὀρι-

στικά τὸ δρόμον τῆς στά τέλη τοῦ αἰῶνα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καμμιά πιά δύναμις δὲν εἶναι ἰκανὴ νὰ τὴν ξεστρατίσῃ. Μονάχα ὁ μακαρίτης Μιχαὴλ Μητσάκης μποροῦσε τότε πιά νὰ ἰσχυρισθῆ πὺς ἡ γλῶσσα τοῦ Κάλβου, μὲ βασικὸν προσόν τὴν ἀναρχία ποῦ τόσο τοῦ ἄρесе τοῦ ἴδιου (1), εἶναι γεμάτη ἀπὸ προφητικὰς ἐνδείξεις γιὰ τὸ μέλλον τῆς νεοελληνικῆς ποίησις καὶ μάλιστα τῆς πεζογραφίας. Ὁ χρόνος ἀπόδειξε πόσο γελάστηκε.

Σήμερα ποῦ ἡ ζωντανὴ γλῶσσα δὲν εἶναι πιά γιὰ τὴ λογοτεχνία μᾶς αἴτημα, ἀλλὰ κατάστασις καὶ παράδοσις σεβαστὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ κανένας λογοτέχνης ν' ἀποστατήσῃ χωρὶς ν' ἀδικήσῃ τὸ ἔργον του, εἶναι εὐκόλον νὰ κάνουμε τὸ ἀναχρονιστικὸ λάθος νὰ καταδικάζουμε καὶ τοὺς λογοτέχνες ἄλλων ἐποχῶν μὲ συνθηκὰς στὴ λογοτεχνικὴ γλῶσσα ἐντελῶς διαφορετικὰς. Ἄν ὁ Κάλβος ἔπесе σὲ τόσα γλωσσικὰ παραπτώματα ποῦ ἀνάφερα πῶς πᾶνω, ποῦ ἀγνόησε δηλ. τὴ γραμματικὴ ἐνότητά τῆς νέας Ἑλληνικῆς, καὶ εἶδε τὸ λεξιλόγιόν τῆς χωρὶς καμμιά χρονικὴ προοπτικὴ, σάν περιεχόμενον ἐνὸς ἀγοραίου παλαιοπωλείου, τὸ ἔκαμε γιὰτί δὲν ὑπῆρχε τὸ σημερινὸ γλωσσικὸ καθεστῶς, ἡ σημερινὴ παράδοσις πλοῦσιαν δουλεμένην λογοτεχνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ κριτήρια ποῦ αὐτὴ διαμόρφωσε. Τὰ κριτήρια ποῦ ἐμποδίζουν σήμερα ἓνα ποιητὴ νὰ παραβιάσῃ τὴ γραμματικὴ καὶ τὴ σύνταξιν τῆς γλῶσσας γιὰ τὸ μέτρο δὲν ὑπῆρχαν τότε στὴν Ἑλλάδα, καὶ πολὺ λιγότερον στίς εὐρωπαϊκὰς σοφίτας, ὅπου ὁ φτωχὸς Κάλβος μὲ τὴ μισὴ καὶ ἀμέθοδον ἑλληνομάθειά του ἔγραφε.

Ἡ ἱστορικὴ κατανόησις καὶ ἡ δίκαια ἀξιολόγησις τοῦ ἔργου τοῦ Κάλβου ἐπιβάλλει στὸ σημερινὸν κριτικόν, ἀντὶ νὰ σηκώσῃ ἐναντίον του τὸ ἀμείλιχτον πελέκι του, ν' ἀνοίξῃ τὴν ἀγκαλιά του καὶ νὰ τὸν δεχθῆ στοργικά. Τὸ ὅτι ἡ οὐσία τῆς ποίησις, ὅσο κι ἂν ἔχη ἀνάγκη τῆς γλωσσικῆς ὀμαλότητος καὶ τῶν ἄλλων ἐκφραστικῶν ἀρετῶν ποῦ ἀναγνωρίζουμε σὲ καλλιεργημένες ποιητικὰς γλῶσσας καὶ στὴ δημοτικὴ μᾶς γλῶσσα, δὲν ταυτίζεται ὅμως μ' αὐτὰς τίς ἀρετὰς, τὸ δείχνει ἀνάγλυφα ἡ ἀπουσία τῆς ἀπὸ ἔργα σημερινῶν στιχουργῶν, ποῦ κατέχουν τέλεια τὸ γλωσσικὸ ὄργανον, ἀλλὰ δὲν μποροῦν μ' αὐτὸ μονάχα νὰ μᾶς συγκινήσουν. Ἐνῶ πίσω ἀπὸ τὴν ἀναρχικὴν γλῶσσαν τοῦ Κάλβου μὲ τοὺς ταπεινοὺς συμβιβασμοὺς καὶ τίς ἀδυναμίας τῆς στέκει πάντα ὁ ποιητὴς, μὲ τὴ μεγάλη ἠθικὴ φυσιογνωμία του, τὴν εὐγενικὴν πατριωτικὴν ψυχὴν του, τὴ βαθιὰν, εἰλικρινὴ συγκίνησίν του, ποῦ κατορθώνει συχνὰ νὰ μεταδώσῃ σ' ὅλους ἐκείνους ποῦ ἡ μόρφωσίν του τοὺς ἐπιτρέπει νὰ αἰσθάνωνται τὸ δύσκολον λόγον του. Στὸ με-

(1) Πβ. πρόχειον τὸ ἀνέκδοτον κατάλοιπὸν του στὴ «Ν. Ἔστια» 36 (1944), σ. 807.

γάλο κοινὸ εἶναι βέβαια ὁ Κάλβος ἀπρόσιτος γιὰ τὴ γλῶσσα του κυρίως, ὅπως εἶναι καὶ ὁ Παπαδιαμάντης. Ἀλλὰ τὸ κριτήριο τῆς ἀξίας τους δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτό, ἀφοῦ καὶ ὁ Σολωμὸς καὶ ὁ Παλαμάς, ποὺ ἔκλεισαν στὴν ποίησή τους ὅλους τοὺς νεοελληνικοὺς παλμούς καὶ σὲ γλῶσσα ζωντανή καὶ πανελλήνια, οὔτε διαβάστηκαν ἀπὸ τὴ μεγάλη λαϊκὴ μάζα, οὔτε τὸ ἐλπίζω νὰ διαβαστοῦν.

Στοὺς λίγους ὅμως καλλιτεργημένους πνευματικούς ἀνθρώπους, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ποίηση εἶναι κοπιαστικὰ σκαλιὰ πνευματικῆς ἐξύψωσης καὶ ὄχι διασκέδαση, ὁ Κάλβος προσφέρει πίσω ἀπ' αὐτὰ ἀγκάθια τῶν γλωσσικῶν δυσκολιῶν τοῦ ἑνα ποιητικὸ ἀνθος μὲ ἀγνωστὴ ὡς τώρα εὐωδιά, ποὺ τοῦ ἐξασφαλίζει μιὰ τιμητικὴ θέσιν μέσα στὸν ἀπέραντο περίβολο τῆς πολυγλωσσῆς ποιητικῆς μας ἱστορίας. Οἱ σφιγτοδεμένες στρῆφές του ἔχουν μιὰ σεμνότητα ἱερατικὴ, ὁ λόγος του εἶναι μεγαλόστομος, ὄχι ὅμως φλύαρος, ὅπως τὸν κρίνουν μερικοί, ἀλλὰ μάλλον λιτός. Μιὰ περιπάθεια πρωτοφανέρωτη, ἀναδίνεται ἀπὸ τὸ ἀλλόκοτο γλωσσικὸ ντύμα τῶν πατριω-

τικῶν αἰσθημάτων του, καὶ κάπου κάπου μιὰ νότα τραγικὴ σχίζει τὴν τελετουργικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν στίχων του. Ὑπάρχουν ἄλλοῦ στίχοι, ἄλλοῦ στρῆφές ὀλόκληρες ποὺ δύσκολα βρίσκεις σ' ἄλλους ποιητὲς μας ἐπιγραμματικώτερη διατύπωση τοῦ ἐλληνικοῦ πατριωτισμοῦ.

Σ' ἐποχές ποὺ οἱ ἔννοιες τῆς πατρίδας καὶ τῆς λευτεριάς μας δὲν εἶναι λογικὰ πλάσματα, ἀλλὰ καημὸς βαθύς, ὅπως ἦταν τότε ποὺ ἔγραφε ὁ Κάλβος καὶ ὅπως εἶναι στίς μέρες μας, δὲν μπορούμε νὰ μένουμε ἀσυγκίνητοι ἀπὸ στίχους καθὼς αὐτοὶ ἐδῶ :

Ὡς Ἑλλὰς, ὦ πατρίς μου,
ἐλπίδων γλυκυτάτων
μήτηρ! σὲ βλέπω ἀκόμα
ζῶσαν καὶ μαχομένην
καὶ ἀναλαμβάνω.

Ἡ σὺν αὐτούς :

Ἀλλ' ἐν τις ἀπεθάνη
διὰ τὴν πατρίδα, ἡ μύρτος
εἶναι φύλλον ἀτίμητον
καὶ καλὰ τὰ κλαδιά
τῆς κυπαρίσσου.

Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου

